

1. МАЪРУЗА МАТНИ

28-мавзу. Халқаро молия

1. Халқаро молиянинг асослари ва ривожланиш тенденциялари
2. Жаҳон банки ва Халқаро валюта фонди
3. Валюта курси ва валюта бозорлари
4. Тўлов баланси ва уни тартибга солиш йўллари

Халқаро молия халқаро молия бозорлари, халқаро банк фаолияти, халқаро корпорацияларнинг молияси, қимматли қоғозлар портфелини бошқариш ва шулар билан боғлиқ муносабатларни ўрғанади. Бундан ташқари, халқаро молия умумжаҳон даражасидаги молиявий операциялар ва уларнинг ўзаро алоқадорлиги, йирик индустриал давлатлар, ривожланаётган ёки ўтиш давлатларида уларнинг қандай хусусиятлар касб этишини ва улардаги доимий ўзгаришларни тушунтиради.

“Халқаро молия”га доир хорижий адабиётларда халқаро молия бозорлари ва рискларни бошқариш, ТНК ва тўғридан-тўғри инвестициялар, халқаро қарз инқирозларига асосий урғу берилади. Шунингдек, халқаро молия доирасида дунё мамлакатларининг халқаро молия тизимидаги ўрни, ҳолати, ташқи молиялаштириш механизми, ривожланаётган молия бозорларининг хусусиятлари кўриб чиқилади.

XX асрнинг сўнгги йилларида собиқ Иттифоқнинг парчаланиши, мамлакатлар ўртасида иқтисодий ва сиёсий алоқаларнинг сифат жиҳатдан янги босқичга чиқиши, миллий хўжалик алоқаларининг интеграциялашуви билан, глобализация жараёнларининг жадаллашуви юз берди. Глобализация натижасида жаҳон хўжалигининг таркибий қисмига айланиб бораётган мамлакатларнинг сони ортиб бормоқда. Бу миллий даражадаги ҳуқуқий, иқтисодий ҳамда технологик тўсиқлар йўқолишига, унинг ўрнига халқаро иқтисодий хўжаликнинг умумий иқтисодий қонуниятлари ва халқаро хўжаликнинг функционал алоқаларини татбиқ этилишига олиб келмоқда.

Мамлакатлар ҳаётидаги глобализация – иқтисодий муносабатлардаги товарлар, хизматлар, капитал ҳамда фонд бозорларидаги савдо ва сиёсатга доир тартибларнинг тобора эркинлашуви орқали намоён бўлмоқда. Ташқи савдо алоқалари эркинлаштирилаётган мамлакатлар сони йил сайин ортиб бормоқда.

Жаҳон иқтисодий ва молиявий муҳитининг шаклланишига таъсир этган сезиларли ўзгаришлар сифатида қуйидагиларни кўрсатиш мумкин:

- 1) 1957 йили Лондонда Британия ҳукуматининг фунт стерлинг устидан назорат ўрнатишига жавоб тариқасида евродоллар бозорининг юзага келиши;
- 2) 1958 йилда дастлаб, «Умумий бозор» деб аталган Европа Иқтисодий Ҳамкорлиги (ЕИХ) – ҳозирги Европа Иттифоқининг (ЕИ) ташкил топиши;
- 3) Америка корпорациялари хорижий фаолиятларини кенгайтиришга интилиши (1950 йиллардан бошлаб). Жаҳон бозорида Европа ва Япония

корпорациялари фаолиятининг сезиларли ўсиши, шунингдек, халқаро майдонда Америка корпорациялари билан ушбу мамлакатлар ўртасида рақобатнинг кучайиши;

4) Ўтган асрнинг 60-йилларида Япония иқтисодиётини тез суръатлар билан ўсиши, Узоқ Шарқ бизнес фаолиятида янги имкониятларнинг ортиши;

5) 1971-1973 йилларда Бреттонвуд тизимини кулашига олиб келган жаҳон молия инқирозлари, валютанинг белгиланган курси тизимидан, сузувчи валюта курсларига ўтиш;

6) 1971-1979 йиллардаги биринчи ва иккинчи нефть инқирозлари жаҳон иқтисодий тизимига босим ўтказиши. Ушбу саналарда нефть экспорт қилувчи мамлакатлар ташкилоти (ОПЕК) нефть нархини сезиларли даражада оширши;

7) Ривожланаётган мамлакатларнинг 1982 йилда ташқи қарзларга хизмат кўрсатиши билан боғлиқ жаҳон қарздорлик инқирозининг бошланиши;

8) 1980 йилларда Япониянинг халқаро молиявий куч ва жаҳон капиталининг манбаси сифатида етакчи мамлакатга айланиши;

9) 1987 йилда етти мамлакатнинг (“Катта еттилик”) Парижда Лувр битимини имзолаши. Улар ўз валюта курсларининг долларга нисбатан тор тебраниш доирасида сунъий равишда алмаштириш орқали, кучсизланиб бораётган долларни қўллаб-қувватлашни режалаштирдилар. Шунинг-дек, ушбу мамлакатлар келишилган иқтисодий сиёсат юритишни мўлжалладилар;

10) 1987 йилда ЕИХ ягона Европа актини қабул қилиш орқали 1992 йилда яхлит Европа бозорини ташкил қилишни режалаштирилиши. Бунда, мазкур ташкилотнинг Ғарбий Европа молиявий ва иқтисодий ҳолатига сезиларли таъсир этиши кутилди;

11) 1989-1992 йилларда Шарқий Европа мамлакатлари ўз сиёсий йўналишларини ўзгартириши. Уларнинг коммунистик дунёқарашдан кўп партиявийликка, марказдан режалаштириладиган иқтисодиётдан эркин бозор иқтисодиётига ўтиши, жаҳондаги сиёсий, иқтисодий ва молиявий ҳолатга чуқур таъсир этди;

12) 1992 йилдан кейин яхлит Европа бозорининг юзага келиши, 1993 йил ноябр ойидан эркин савдо бўйича Шимолий Америка битимининг кучга кириши, 1993 йилда Осиё-тинч океани иқтисодий ҳамкорлиги конференцияси ва бошқа жараёнлар, ўтган асрнинг 90-йилларида худудий ривожланишни жадаллаштирди.

13) Европа Иттифоқининг ягона валютаси – Евронинг муомалага киритилиши, хорижий валюта захираларининг диверсификация даражаси, валютавий битимлар ҳажми ва қўламига сезиларли даражада таъсир кўрсатди. Шунингдек, евродаги ҳосилавий молиявий воситалар ҳажми дунёда етакчи ўринни эгаллади.

XXI аср бўсағасида жаҳон иқтисодиётида тўртта асосий таркибий тенденциялар кузатилди:

Биринчидан, хом-ашё экспортга асосланган ҳамда саноати ривожланган мамлакатлар ўртасидаги муносабат-лардаги ўзгаришлар. Хом-ашё етказиб берувчи мамлакатлар ва саноати ривожланган мамлакатлар ўртасида анъанавий иқтисодий алоқалар мавжуд бўлиб, уларнинг ўзаро муносабатлар модели куйидагича эди: хом-ашё етказиб берувчи мамлакатлар, хом-ашёни экспорт қилиб, олинган валюта тушумларидан саноат маҳсулотлари импортини молиялаштирганлар.

Ўтган асрнинг 70-йилларида «Рим клуби» номи билан машҳур Ғарбий Европа олимлари «дунё миқёсида тез орада табиий ресурсларнинг глобал тақчиллиги юзага келади», деб башорат қилган эдилар.

Ушбу мулоҳазаларга асосланиб кўпгина хом-ашё етказиб берувчи мамлакатлар хом-ашё сотиш эвазига валюта тушумини ошириш мақсадида картелларга бирлашдилар. Аммо, саноат технологияси ва қишлоқ хўжалик соҳасининг кескин ривожланиши, хом-ашёга бўлган талабнинг қисқаришига таъсир кўрсатди ва натижада хом-ашё баҳосининг пасайиши юз берди.

Иккинчидан, саноати ривожланган мамлакатларда қўл меҳнатига асосланган ишлаб чиқаришдан, билим ва малакага асосланган ишлаб чиқаришга ўтилди.

Жаҳон иқтисодий тузилмасидаги ушбу ўзгаришлар натижасида бандлик таркибида юқори малака талаб қилувчи мутахассисларга эҳтиёж ортиб, нисбатан паст малакали мутахассисларга талаб пасайиб борди. Ахборот алмашувининг осонлиги – тадбиркорлик фаолиятини, кичик бизнес ва шахсий ташаббусни рағбатлантирди.

Илмий-техника прогресси ютуқларидан фойдаланиш, билимни ва юқори малакани талаб қилди, шунинг учун ишлаб чиқариш самарадорлиги ва рақобатбардошликни ошириш учун, инсон капиталига инвестиция қилиш муҳимлиги ортди.

Учинчидан, жаҳон савдосида халқаро капитал ҳаракатининг сезиларли даражада ортиши. Ушбу ўзгариш халқаро савдога нисбатан халқаро капитал ҳаракатининг тез суръатда ўсиши билан юз берди. Халқаро молия статистикасининг маълумотларига кўра, жаҳон экспорти ҳажми, 1981 йилдаги 2000 млрд. АҚШ долларидан 1991 йилда 3447 млрд. АҚШ доллари даражасигача ўсган. Шу вақт оралиғида халқаро облигациялар эмиссияси 23 млрд.дан 342 млрд. АҚШ долларига ўсди. Бундан ташқари, учта етакчи халқаро молия бозорларида кўплаб хорижий валюталар айланмаси сезиларли даражада ўсди. 1986 йилдан 1992 йилгача Лондонда хорижий валютанинг кунлик ўртача айланмаси 90 млрд.дан 303 млрд. АҚШ долларигача ортди. Шу даврда Нью-Йоркдаги кунлик айланма 50 млрд.дан 192 млрд.га, Токиода 48 млрд.дан 128 млрд. АҚШ долларига ортган.

Халқаро кредитлар ҳажмининг сезиларли даражада ортиши нафақат халқаро айирбошлаш кўламининг ортиши, балки ишлаб чиқариш мақсадларидаги кредитга бўлган талабнинг ортиши билан ҳам изоҳланади. 1970-йилларга келиб эса, халқаро хусусий кредитлар жорий тўлов баланси

дефицитини бевосита ва билвосита молиятириш учун ҳам фойдаланила бошланди.

Хусусий фирмалар билан бир қаторда, ҳукумат, давлат ташкилотлари ва корхоналари, халқаро кредит ташкилотлари йирик қарз олувчиларга айландилар. Сўнги ўн йилликда халқаро капиталлар бозори ҳисобидан ривожланган ва ривожланаётган давлатлар ялпи тўлов баланси дефицитининг қарийб 60 фоизи молиялаштирилди. 1970-йилларда халқаро капиталлар бозорининг кенгайиши халқаро ликвидлик ва молиявий маблағларнинг халқаро ҳаракатини ошишига сабаб бўлди.

1971 йилнинг августига келиб, АҚШ ҳукумати олтиннинг АҚШ долларига эркин конвертиланишини бекор қилди. Бу ҳолат америка долларининг жаҳон бўйлаб кенг қўлланилиши ва жаҳон валютасига айланишига шароит яратди. АҚШ ҳукуматининг мазкур қароридан сўнг, бир қатор давлатлар валюта курсининг эркин сузиш режимини жорий қилишга киришиб кетдилар, айримларида қатъий белгиланган курс режимига қайтиш ҳолатлари учраган бўлсада, бу ҳолат вақтинчалик характер касб этди. 1973 йилда эса, сузиш режими Ямайка конференциясида расман тан олинди ва ХВФнинг аъзо давлатларига исталган курс режимини жорий қилиш ҳуқуқи берилди.

Тўртинчидан, трансмиллий корпорациялар(ТМК)нинг қўшма корхоналарни ташкил этиш учун халқаро инвестициялари ва ҳамкорлик битимларида диверсификация даражасининг ортиши.

XX асрнинг 70-йилларига келиб, халқаро молия соҳасида бир қатор сифат ўзгаришлари юз берди ва замонавий халқаро валюта-молия тизимининг шаклланиши ва ривожланишига туртки бўлди. Халқаро кредитлаш ҳажми ва характерининг ўзгариши биринчи галда ТНКлар фаолияти билан боғлиқ бўлиб, бу ўз навбатида, молиявий ресурсларнинг янада оқилона фойдаланилишига олиб келди.

ТМКлар ўзларининг ташкилий, ишлаб чиқариш ва маркетинг тизимларини чет мамлакатлар худудларига ёйиб, шу йўл билан товар, хизмат, капитал ва технологияларини ишлаб чиқаришга жалб этиб, ушбу мамлакатлар ўртасидаги ўзаро ҳаракатларга таъсир этди. Қўшма корхоналар халқаро бизнес интеграциясининг кенг тарқалган шаклига айланди.

Шунингдек, жаҳон иқтисодиётининг интеграциялашув жараёнларида халқаро ташкилотлар ролини алоҳида эътироф этиш зарур.

Ўтиш даврини бошдан кечираётган мамлакатларнинг жаҳон бозорига интеграциялашуви узоқ муддатли жараён ҳисобланади. Баъзи миллий бозорларнинг очиқ, баъзиларининг қаттиқ тартибга солинадиган бўлган ҳозирги ҳолати билан, глобаллашувнинг асосий тамойилларидан бўлган эркинлашув, бир-бирига номувофиқ бўлган кўринишни ҳосил қилмоқда.

Халқаро товарлар, хизматлар ва капиталлар алмашинувининг эркинлашиш аънанаси кенгаётган бир пайтда, ҳар бир давлат экспорт ва импортни тартибга солишнинг маълум инструментларини сақлаб қолмоқдалар. Уларнинг асосий мақсади — таркибий қайта қуриш ва инқироз даврининг қийинчиликларини енгиб ўтиш, миллий хавфсизликни таъминлаш

– такрор ишлаб чиқариш узлуксизлигини таъминловчи (энергетика, транспорт, алоқа ва ҳ.к.) ва мамлакат муҳофаа қобилияти каби стратегик соҳаларни молиявий таъминлаш, шунингдек, савдо шериклардан муносиб имтиёзлар олиш, шунингдек, бюджет тушумларини оширишдан иборат бўлмоқда. Амалдаги бундай *протекционизм* фискал муаммоларни ҳал этишдан кўра, кўпроқ таркибий сиёсат ўтказиш воситаси ҳисобланади.

Ҳозирги шароитда нафақат эркин савдо ғояси (эркинлашув) билан протекционизм ўртасида қарама-қаршилик юзага чиқмоқда, балки миллий хўжаликни жаҳон хўжалигига кириш самарасини максимал тарзда таъминлаш мақсадида, хўжаликни тартибга солишнинг юқоридаги икки инструментининг оптимал аралашмасидан фойдаланилмоқда. Бундай аралашманинг шакл ва нисбатлари, маълум вақтдаги прагматик манфаатлардан келиб чиқиб аниқланади.

Халқаро иқтисодий муносабатларда глобализация билан бирга, интеграция жараёнларининг яна бир шакли – маълум географик жойлашувга асосланган ҳудудий интеграция юз бермоқда.

Ўсиб боровчи глобаллашув, ҳудудийлашув, иқтисодиёт-нинг трансмиллийлашуви ва интеграция натижасида, эски – давлатлараро тартибга солиш механизми тубдан ўзгарди. Мамлакатлар ўртасидаги иқтисодий алоқалар иккиёқлама муносабатлар чегарасидан чиқиб, кўпёқлама тус олмоқда.

Аммо, «*миллий хўжалик мажмуи*», «*мамлакатнинг миллий иқтисодий манфаатлари*» тушунчалари ўз маъносини сақлаб қолмоқда. Миллий хўжалик ҳамон ишлаб чиқариш, алмашув, тақсимот ва истеъмол, шунингдек, иқтисодий фаолиятнинг асосий марказидир.

Ҳар бир давлатнинг йиллар давомида шаклланган ўз тарихий, иқтисодий, ижтимоий-маданий ривожланиш хусусиятлари мавжуд бўлиб, бошқа мамлакатларнинг тажрибаларини кўр-кўрона кўчириб олиш, ёки халқаро ташкилотлар томонидан тавсия этиладиган, иқтисодий ривожланишнинг ҳамма учун умумий рецептларини қўллаш, самарасиз ва иқтисодий вазиятни издан чиқариши мумкин.

Умуман олганда, молиявий глобаллашув шароитида жаҳон хўжалигига интеграциялашувда ривожланган мамлакатларнинг илғор тажрибаларига таҳлилий ёндашиш ва ушбу тажрибаларни миллий хусусиятлар билан энг оптимал тарзда уйғунлаштириш мақсадга мувофиқ саналади.

28.2. Жаҳон банки ва Халқаро валюта фонди

Қатъий белгиланган паритет тизимига ўтилгунга қадар, яъни олтин ва олтиндевиз стандарти шароитида барча глобал характерга эга бўлган молиявий муаммолар халқаро конференцияларда ҳал қилинар эди. Бошқача айтганда, жаҳон молия тизимининг ривожланиши устидан доимий мониторинг олиб боровчи, унинг амал қилиш тамойилларини ишлаб чиқувчи ва мамлакатларга иқтисодий муаммоларни ҳал қилиш учун молиявий кўмак берувчи органлар мавжуд эмас эди. 1944 йилда АҚШдаги Бреттон Вудс

конференциясида Халқаро валюта фонди (ХВФ) ва Халқаро тикланиш ва тараққиёт банкининг (ХТТБ) ташкил этилиши халқаро молия ва валюта тизимининг ривожланишида муҳим қадам бўлди.

“Жаҳон банки” атамаси таркибан Халқаро тикланиш ва тараққиёт банки (International Bank for Reconstruction and Development) ва Халқаро ривожланиш ассоциациясини (International Development Association) қамраб олади. “Жаҳон банки гуруҳи” атамаси эса, 5 та ташкилотни, хусусан, ХТТБ, ХРА, Халқаро молия корпорацияси (International Financial Corporation), Инвестицияларни кафолатлаш бўйича кўп томонлама агентлик (Multilateral Investment Guarantee Agency), Халқаро инвестицион баҳсларни тартибга солиш марказини (International Center for Settlement of Investment Disputes) ўз ичига олади¹.

ХТТБга аъзо бўладиган давлатларнинг бир вақтда ХВФга аъзо бўлиши талаб этилади. ХТТБга аъзолик эса, ўз навбатида, Жаҳон банки гуруҳининг бошқа ташкилотларига аъзо бўлиш учун дастлабки шарт-шароитлардан ҳисобланади.

ХТТБнинг Келишувлар моддасининг 1-моддасига мувофиқ унинг мақсадлари сирасига қуйидагилар киради:

- аъзо давлатларнинг халқ ҳўжалигини тиклаш ва ривожлантиришга кўмаклашиш;

- кафолатлар бериш, хусусий ва бошқа инвесторларнинг инвестициялари ва ссудаларида иштирок этиш орқали хусусий ва хорижий инвестицияларни рағбатлантириш;

- жаҳон савдосининг мувозанатли ўсишини ва аъзо давлатлар тўлов балансининг мувозанатлилигини қўллаб-қувватлаш.

ХТТБнинг фаолияти ўрта даромадли ва кредитга лаёқатли ривожланаётган давлатларда ссудалар, кафолатлар, рискни бошқариш маҳсулотлари, маслаҳат хизматлари орқали қашшоқликни қисқартиришга қаратилган. 2008 йил 1 январь ҳолатига унга аъзо мамлакатлар сони 185 тани ташкил этган.

ХТТБнинг асосий маблағлари ҳозирги кунда ўрта ва узоқ муддатли қарз мажбуриятларини эмиссия қилиш орқали халқаро молия бозорларидаги операциялар ҳисобидан шаклланади. ХТТБ қимматли қоғозлари юқори кредит рейтингига (AAA) эга бўлиб, дунёнинг 100 дан ортиқ мамлакатларига жойлаштирилади. ХТТБнинг кредитлари қарз олувчи давлат миллий валютасида эмас, балки девизларда, яъни халқаро даражада тўлов воситаси сифатида тан олинган валюталарда ажратилади.

ХРА 1960 йилда ташкил топган бўлиб, дунёнинг сустривожланган, қашшоқ давлатларига молиявий кўмак беради.

ХРА Келишувлар моддасининг 1-моддасига мувофиқ, унинг мақсади иқтисодий ривожланишни рағбатлантириш, самарадорликни ошириш ва шунинг асосида, сустривожланган аъзо мамлакатларда аҳоли турмуш

¹ www.worldbankgroup.org

тарзини ошириш, шунингдек, анаънавий кредитларга нисбатан оғир бўлмаган қулай шартларда молиявий кўмак бериш ҳисобланади.

ХРА фоизсиз кредитлар ва иқтисодий ўсишни рағбатлантиришга қаратилган грантлар ажратиш орқали қашшоқликни қисқартириш, ижтимоий тенгсизликни камайтириш ва аҳоли турмуш тарзини оширишни кўзда тутади. ХРА молиявий ёрдамларидан аҳоли жон бошига ЯИМ кўрсаткичи 1025 АҚШ долларидан (2007 молиявий йил учун) кам бўлган давлатлар фойдаланиши мумкин. Ҳозирги кунда 82 та мамлакат ХРА хизматларидан фойдаланиш ҳуқуқига эга.

ХРА кредитларининг қайтариш муддатлари 20, 35 ва 40 йилни ташкил этади, шундан дастлабки 10 йили имтиёзли давр ҳисобланади ва бу даврда асосий қарз бўйича тўловлар амалга оширилмайди. Таъкидлаш лозимки, ХРА кредитларига фоиз тўланмайди, бироқ хизмат кўрсатиш учун кам миқдордаги (ҳозирда ажратилган кредит сумманинг 0,75 фоизи) харажатлар қарз олувчи томонидан қопланади.

Халқаро молия корпорацияси (ХМК) 1956 йилда ташкил этилган бўлиб, унинг бош мақсади ривожланаётган давлатларда хусусий сектор инвестицияларини кўллаб-қувватлаш орқали иқтисодий ўсишни рағбатлантириш ҳисобланади.

ХМК ҳукумат кафолатини талаб қилмагани боис, бенефициарларининг кредитга лаёқатлилигини синчковлик билан таҳлил қилади. Шунингдек, ХМК кредитларининг молиявий шартлари, ХТТБ ва ХРА билан таққослаганда, сезиларли даражада оғир ҳисобланади. ХМК кредитларининг катта қисми 7-12 йил муддатга қатъий ва сузувчи ставкаларда турли валюталарда ажратилади.

Инвестицияларни кафолатлаш бўйича кўп томонлама агентлик (MIGA) 1988 йилда ташкил этилган бўлиб, Жаҳон банки гуруҳининг энг ёш аъзоси ҳисобланади. Бу ташкилотнинг бош мақсади – нотижорат (сиёсий) рискларга қарши кафолат бериш орқали ривожланаётган давлатлардаги тўғридан-тўғри инвестицияларга кўмаклашишдир. Бундан ташқари, у ривожланаётган давлатлар ҳукуматларига хорижий инвестицияларга кўмаклашиш дастурларини ишлаб чиқиш бўйича маслаҳатлар беради.

Халқаро инвестицион баҳсларни тартибга солиш маркази эса, давлатлар ва хусусий инвесторлар ўртасидаги ўзаро ишончни мустаҳкамлаш орқали инвестиция соҳасидаги баҳсларни ҳал қилади ва мувофиқлаштиради.

ХВФнинг бош мақсади халқаро валюта тизими, яъни мамлакатлар ўртасида товар ва хизматларнинг эркин айирбошланишига хизмат қиладиган валюта курслари ва халқаро тўловлар тизими барқарорлигини таъминлаш ҳисобланади.

ХВФ Келишувлар моддаларининг биринчи моддасига мувофиқ, унинг мақсадлари қаторига қуйидагилар киради:

– халқаро валютавий муаммоларни бартараф этиш борасида маслаҳатлар ва ҳамжиҳатлик механизмини таъминловчи доимий институт орқали халқаро валютавий ҳамкорликни рағбатлантириш;

– халқаро савдонинг кенгайиши ва мувозанатли ўсишини қўллаб қувватлаш ва шу орқали бандлик ва реал даромадларнинг етарлича юқори даражасини ушлаб туриш ва иқтисодий сиёсатнинг бош мақсади сифатида барча аъзо давлатлар ресурсларининг самарадорлигини оширишга ҳисса қўшиш;

– аъзо давлатлар ўртасида жорий битимларга доир кўп томонлама тўловлар тизимини ташкил этиш ва жаҳон савдоси ривожланишига тўсқинлик қилувчи валюта айирбошланишдаги чекловларни бекор қилишга кўмаклашиш;

– аъзоларнинг умумий ресурслари ҳисобидан етарлича хавфсиз асосда маблағ билан таъминлаш орқали уларнинг ишончини қозониш, ва шунинг асосида уларга тўлов балансидаги номувофиқликлар(тартибсизликлар)ни миллий ёки халқаро тараққиётга ғов бўладиган чора-тадбирларсиз тўғрилаш имконини бериш;

– юқоридагиларга мувофиқ аъзо давлатларнинг халқаро тўловлар балансларидаги номувофиқлик (мувозанат-сизлик)ларнинг давомийлигини қисқартириш ва унинг даражасини пасайтириш.

ХВФни ташкил этиш мобайнида қатъий белгиланган паритет тизимининг тамойиллари шакллантирилган бўлиб, уларга валюталарнинг олтин паритетига мувофиқ тарзда уларнинг расмий алмашув курсини ўрнатиш, аъзо мамлакатлар томонидан алмашув курсларининг валюта йўлакчаси (1945-1971 йилларда – $\pm 1\%$, 1971-1973 йилларда – $\pm 2,25\%$) доирасида бўлишини таъминланиши, олтиннинг жаҳон пули функциясини сақланиши билан бирга, АҚШ долларига ушбу функцияни бажарувчи валюта мақомининг берилиши кабиларни киритиш мумкин.

Бреттон-Вудс тизими таназзулга учрагач, мажбурий валюта йўлакчалари бекор қилинди ва валюта курсининг эркин сузиш тизимига ўтилди. Шунингдек, олтин демонетизация қилинди, яъни олтин стандарти, халқаро ҳисоб-китобларда ва Марказий банкнинг захираларини шакллантиришда олтиндан мажбурий фойдаланиш амалиёти, АҚШ долларининг олтинга эркин айирбошланиши бекор қилинди. Бундан ташқари, ҳар бир мамлакат валюта курсини режимини мустақил танлаш ҳуқуқига эга бўлди. Шундай бўлсада, ХВФ низомига мувофиқ, а) мамлакатда молиявий ва валюта сиёсати барқарорлигини қўллаб-қувватлаш ҳамда Марказий банк томонидан валюта курсининг кучли тебраниши юз берганда интервенциядан фойдаланилиши; б) бир томонлама устунликка эга бўлишга қаратилган валюта курсининг манипуляциясидан воз кечиш; в) валютани тартибга солиш ва валюта курси механизмида кўзда тутилаётган ўзгаришлар ҳақида ХВФни зудлик билан хабардор қилиш; г) валюталарни олтинга боғлаб қўйиш тартибидан воз кечиш талаб этилади.

ХВФ бу тараққиёт институти эмас, Келишувлар моддасига мувофиқ, кашшоқ мамлакатларга инфратузилмани шакллантириш, экспорт ва бошқа секторларни диверсификация қилиш ёки таълим ва соғлиқни сақлаш тизимини ривожлантириш мақсадида кредитлар ажратмайди.

Ҳар қандай мамлакат хоҳ у ривожланган бўлсин, хоҳ у сустривожланган, агар у капиталлар бозорида қулай шартларда халқаро тўловларни амалга ошириш ва захираларнинг мувофиқ даражасини таъминлаш учун етарлича молиялаштириш манбасини топа олмаса, тўлов баланси билан боғлиқ муаммоларни бартараф этиш учун молийвий ёрдам сўраб ХВФга мурожаат қилиши мумкин. ХВФ Жаҳон банки ва бошқа тараққиёт агентликларидан фарқли равишда лойиҳаларни молиялаштирмайди.

ХВФнинг кредитлаш дастурларини қуйидагича категорияларга ажратиш мумкин:

1. **Резерв (Stand-By) келишувлари** асосан қисқа муддатли тўлов баланси муаммоларини бартараф этишга мўлжалланган. ХВФнинг энг йирик кредитлари ҳам мазкур категорияга тегишлидир. 1997 йилда ХВФ **Қўшимча резерв дастурини** амалиётга жорий қилди. Мазкур дастур капитал ҳисобрақами билан боғлиқ инқирозларни бошдан кечираётган давлатларга зудлик билан жуда қисқа муддатли кредитларни ажратишни кўзда тутди.

2. **Узайтирилган фонд дастури** ХВФ томонидан тўлов баланси қийинчиликларига юз тутган мамлакатларга кўмаклашиш мақсадида жорий қилинган бўлиб, бунда муаммолар қисман структуравий муаммолар билан боғлиқ ва уни бартараф этиш макроиктисодий номувофиқликларга нисбатан узокроқ муддатни тақозо этади.

3. **Қашшоқликни қисқартириш ва иқтисодий ўсиш дастури** асосида ХВФ йиллик фоиз ставкаси 0,5 фоиз ва сўндириш муддати 10 йил бўлган кредитларни ўзининг энг қашшоқ аъзо давлатларига тақдим этади. Таъкидлаш лозимки, ХВФ кредитларининг кўпчилиги қисми шу категорияга мансубдир. 2005 йилда **Экзоген шоклар дастури** ишлаб чиқилиб тасдиқланди. Бу дастур асосида Қашшоқликни қисқартириш ва иқтисодий ўсиш дастури орқали кредит олмайдиган сустривожланган давлатларга уларнинг назорат доирасидан ташқарида бўлган шоклар туфайли вужудга келадиган тўлов баланси муаммоларини бартараф этиш учун кредитлар тақдим этилади.

28.3. Валюта курси ва валюта бозорлари

Валюта айирбошлаш курси мамлакат иқтисодиётини бошқа мамлакатлар билан боғловчи асосий омиллардан биридир.

Бир валютанинг бошқа валюта бирлигидаги баҳоси валюта курси деб аталади. У мамлакат иқтисодиётига, ҳатто аҳолининг турмуш тарзига ҳам таъсир кўрсатади. Бунинг сабаби шундаки, биринчидан, валюта курсининг ўзгариши мамлакат экспорт товарларининг рақобатбардошлик даражасига таъсир қилади, иккинчидан, миллий валюта алмашув курсининг пасайиши импорт товарлари ва хизматларининг миллий валютадаги баҳосининг ошишига олиб келади ва шунинг асосида аҳоли харид қувватига нисбатан салбий таъсирни юзага келтиради.

Валюта курси инфляцияни ҳисобга олишига кўра номинал ва реал алмашув курсларига бўлинади. **Номинал айирбошлаш курси** — бу икки мамлакат валютасининг нисбий баҳосидир. **Реал айирбошлаш курси** — бу иккита мамлакатда ишлаб чиқарилган товарларнинг нисбий баҳоси. Реал айирбошлаш курси номинал курс ва товарларнинг миллий валютадаги нархига боғлиқ бўлиб қуйидаги формула бўйича ҳисобланади:

$$R = e \times P / P^*$$

Бунда, e — номинал айирбошлаш курси, P — битта мамлакатдаги баҳолар даражаси, P^* — эса бошқа мамлакатдаги баҳолар даражасини ифодалайди. Бунда :

$$e = R \times P^* / P$$

Маълумки, миллий валюта курсининг 3 асосий режими мавжуд:

1. Эркин сузиш режими.
2. Қатъий белгиланган курс режими.
3. Бошқариладиган сузиш режими.

Агар миллий валютанинг курси эркин тарзда валюта бозорида талаб ва таклиф асосида шаклланса, бу эркин сузиб юрувчи курс режимини англатади. Бунда мамлакат Марказий банки миллий валюта курсининг маълум ҳолати учун жавоб бермайди. Бу курс режими эркин айирбошладиган барча захира валюталарига тегишли. Шундай мамлакатлар борки, уларда жорий операциялар бўйича валютавий чекловлар бекор қилинган, аммо бошқариладиган сузиш режими қўлланилади. Бундай давлатларга мисол қилиб Мексика, Қувайт, БАА каби давлатларни кўрсатиш мумкин. Лекин бу ҳолат валюталарнинг алмашиниш шарти билан режими ўртасидаги алоқадорликни инкор этиш учун етарли эмас.

Қатъий белгиланган курс режимида мамлакатнинг миллий валюта курси хорижий валютага нисбатан маълум нисбатда ўрнатилади ва Марказий банк курснинг белгиланган нисбати учун жавоб беради. Аммо қатъий белгиланган валюта курслари валюта операцияларини кенг кўламда ривожланишига тўсқинлик қилади, лекин унинг иқтисодиётга ижобий жиҳатлари ҳам бор. Ана шундай ижобий жиҳатларидан бири шундаки, қатъий белгиланган курс режимида валюта rischi муаммоси чуқурлашмайди.

70-йилнинг ўрталаридан бошлаб марказий банкларнинг курс сиёсатида ўзгаришлар пайдо бўлди. Расман эркин сузиш режимини тан олган марказий банклар (Австрия, Италия марказий банклари ва бошқалар) валюта курсига таъсир қилиш учун валюта интервенциясини тез-тез амалга ошира бошладилар. Бу ҳолат ХВФ экспертлари томонидан “бошқариладиган сузиш” деган номни олди.

Валюта бозори — бу хорижий валютага нисбатан талаб ва таклиф тўқнаш келадиган бозордир². Валюта бозори пул бозорининг таркибий қисми ҳисобланади. Пул бозори эса, ўз навбатида, капиталлар бозори билан биргаликда молия бозорини ташкил этади.

² Симионов Ю.Ф., Носко Б.П. Валютные отношения: Учебное пособие.— Ростов н/Д: Феникс, 2001. — 320 с.

Валюта бозори, шунингдек, ташкилий ва ташкилий-техник нуқтаи-назардан ҳам қаралиши мумкин. Ташкилий нуқтаи-назардан валюта бозори талаб ва таклиф асосида валюта ва валютавий қийматликларни сотиб олиш ва сотиш бўйича операциялар амалга ошириладиган расмий молиявий марказлар сифатида ўзини намоён қилади. Ташкилий-техник нуқтаи-назардан валюта бозори турли мамлакатлардаги банклар ва биржаларни боғловчи замонавий телекоммуникация воситалари мажмуини англатади.

Валюта бозорларини қуйидаги белгиларга мувофиқ таснифлаш мумкин:

- 1) ёйилиш кўламига қараб: халқаро ва миллий валюта бозорлари;
- 2) валютавий чекловларга нисбатан: эркин ва эркин бўлмаган валюта бозорлари;
- 3) валюта курслари турига кўра: бир режимли ва турли режимли валюта бозорлари;
- 4) ташкилий даражасига кўра: биржа ва биржадан ташқари валюта бозори.

Халқаро валюта бозорлари дунёнинг барча давлатлари валюта бозорларини қамраб олиб, пул оқимлари, товар ва хизматлар ҳаракатини, капиталнинг қайта тақсимланишини, халқаро тўлов айланмасида кенг фойдаланиладиган валюталар билан операцияларни таъминлайди.

Ҳозирги пайтда жаҳон валюта бозорлари сифатида Осиё (марказлари – Токио, Гонгконг, Сингапур, Мельбурн), Европа (марказлари – Лондон, Франкфурт-на-Майне, Цюрих) ва Америка (марказлари – Нью-Йорк, Чикаго, Лос Анжелес) бозорлари ажратиб кўрсатилади.

Миллий валюта бозори – бу, биринчидан, бир давлатнинг валюта бозори, яъни ушбу давлат ҳудудида амал қилади; иккинчидан, мазкур давлат ҳудудида жойлашган банклар томонидан мижозларига хорижий валютада хизмат кўрсатиш бўйича амалга ошириладиган операциялар мажмуидан иборат бўлади.

Миллий валюта бозорлари мамлакат ичкарисида пул оқимларининг ҳаракатини таъминлайди ва жаҳон молия бозорлари билан алоқаларга хизмат қилади.

Валютанинг конвертирланиши умуман таъминланмаган шароитда миллий валюта бозори самарали фаолият кўрсата олмайди. Конвертирликка эга бўлмаган пул бирлиги фақатгина давлатлараро муносабатларда шартли ҳисоб-китоб воситаси сифатида фойдаланилиши мумкин. Бундай шароитда “қора” бозорда “хуфёна” курс, яъни хорижий валютанинг расмий конвертирлик бўлмаган шароитдаги бозор баҳоси шаклланиши мумкин.

Эркин валюта бозори ҳеч қандай валютавий чекловларсиз амал қилгани ҳолда, эркин бўлмаган валюта бозорида валютавий чекловлар мавжуд бўлади.

Бир режимли валюта бозори – бу валюта курсининг эркин сузиш режими амал қиладиган бозор бўлиб, ундаги котировкалар биржа савдоларида талаб ва таклиф асосида ўрнатилади. Бундай валюта бозори узоқ йиллар мобайнида барқарор иқтисодий ривожланишнинг таъминланиши,

шунингдек, валютани тартибга солиш ва валютавий назоратнинг бозор механизмига хос шакллари кўлланиши учун етарлича шарт-шароит яратилган давлатларда шаклланади.

Турли режимли валюта бозори – бу кўп поғонали валюта курслари режимига эга бўлган бозордир. Ушбу валюта бозори давлатнинг капитал ҳаракатини тартибга солишга қаратилган мақсадларига хизмат қилади ва ссуда капитали бозорининг мамлакат иқтисодиётига нисбатан таъсирини чеклаш ва назорат қилишга имкон беради.

Биржа валюта бозори – валюта биржалари кўринишида намоён бўладиган ташкилий бозордир. Валюта биржаси – бу валюта ва хорижий валютадаги қимматли қоғозлар савдоларини ташкил қилувчи ташкилотдир. У тижорат ташкилоти эмас, яъни унинг фаолияти юқори фойда олишга қаратилмаган.

Биржадан ташқари валюта бозори моҳиятига кўра банклараро валюта бозори бўлиб, унинг ташкилотчилари дилерлар ҳисобланади. Биржадан ташқари валюта бозорида қуйидаги операциялар амалга оширилади:

- хорижий валюталарни сотиб олиш ва сотиш операциялари;
- нақд хорижий валюталар билан амалга ошириладиган валюта-алмашув операциялари;
- форвард операциялари;
- валюта опционлари билан амалга ошириладиган валюта операциялари.

Мазкур бозорда валюта айирбошлаш операцияларини амалга ошириш учун ваколатли банклар ўз ресурслари ва жалб қилинган валюта маблағларидан фойдаланишлари мумкин.

Валюта бозорларидаги операцияларнинг асоси бўлиб, ташқи савдо бўйича халқаро ҳисоб-китоблар, халқаро туризм, капиталлар ва кредитларнинг давлатлараро ҳаракати ҳамда чет эл валютасини олди-сотди қилиш билан боғлиқ бошқа ҳисоб-китоб операциялари ҳисобланади.

Валюта операциялари вужудга келиши учун объектив асос бўлиб, ташқи савдо, капиталлар ва кредитларнинг ҳаракати хизмат қилади. Халқаро меҳнат тақсимоти юзага келиши экспорт-импорт операцияларининг юзага келишига асосий сабаб бўлади.

Валюта операцияларининг кенг кўламда ривожланиши тижорат банкларига ушбу бозорда эркин ҳаракат қилишга ва айти вақтда уларни тартибга солишга имконият туғдиради.

Шуни алоҳида таъкидлаб ўтиш жоизки, миллий иқтисодиётни фақат шу мамлакатда ишлаб чиқарилган маҳсулотлар билан барча эҳтиёжларни қондириб бўлмайди. Демак, мамлакатлар ўртасида экспорт-импорт операциялари албатта амалга ошиши юз беради.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, валюта бозорларининг аҳамияти миллий иқтисодиётнинг жаҳон иқтисодиётига янада интеграциялашувига хизмат қилишида намоён бўлади.

28.4. Тўлов баланси ва уни тартибга солиш йўллари

Мамлакат тўлов балансининг ҳолати бугунги кунда нафақат мамлакатнинг халқаро операцияларини акс эттирувчи оддий ҳужжат, балки ушбу мамлакат иқтисодиётининг очиклик даражаси, унинг иқтисодий-географик ва инвестицион имкониятлари, олтин-валюта захиралари ва мавжуд валюта муносабатларининг қай даражада эканлиги ҳамда халқаро рақобатбардошлиги ҳақида аниқ хулосалар шакллантириш имконини берувчи иқтисодий категория ҳисобланади.

Тўлов баланси бу шундай ҳужжатки, унда мамлакатнинг хорижий давлатлар билан бўладиган алоқалари натижасида юзага келадиган валюта тушумлари ва тўловларининг ҳақиқатдаги суммаси акс эттирилади. Тўлов баланси – маълум вақт оралиғида резидентлар ва норезидентлар ўртасидаги барча ўтказмаларнинг ўлчовидир.

Тўлов балансининг стандарт компонентлари ҳисобварақларнинг икки асосий гуруҳи бўйича ажратилиши мумкин:

– жорий операциялар ҳисобварағи, унда товарлар, хизматлар, олинган даромадлар ва жорий трансфертларни қамраб олувчи иқтисодий битимлар ҳисобга олинади;

– капиталлар ва молиявий инструментлар билан боғлиқ операциялар ҳисобварағи, унда капитал трансфертлари, номолиявий активларни сотиб олиш, шунингдек, молиявий талаблар ва мажбуриятлар билан боғлиқ операциялар ҳисобга олинади.

Иқтисодий адабиётларда тўлов баланси моддаларининг уч асосий аналитик гуруҳлари ажратиб кўрсатилади:

- 1) савдо баланси;
- 2) жорий операциялар баланси;
- 3) умумий тўлов баланси ёки расмий ҳисоб-китоблар баланси.

Жорий операциялар ҳисобварағининг муҳим таркибий қисми – бу савдо баланси бўлиб, товарлар экспорти ва импорти ўртасидаги фарқни ифода этади. Савдо балансининг ўзгариши турлича талқин қилиниши мумкин. Масалан, экспортнинг импортдан ошиши мамлакат товарларига жаҳон бозорларида талабнинг ошганлиги билан изоҳланади. Агар бутун дунё мазкур мамлакатнинг экспорт товарларини харид қилса, шунингдек, унинг резидентлари маҳаллий товарларни импорт товарларидан афзал билса, демак хулоса қилиш мумкинки, мамлакат иқтисодиётининг ҳолати яхши ҳисобланади. Аксинча, савдо балансининг дефицити мазкур мамлакат экспорт товарларининг етарли даражада рақобатбардош эмаслиги ва аҳоли турмуш тарзини ҳимоя қилиш учун зарурий чоралар кўриш лозимлигидан далолат бериши мумкин. Бундай таҳлил агар савдо балансидаги ўзгариш ҳақиқатда мазкур давлат товарларига бўлган талабнинг ортиши ёки камайиши ҳисобига юз берса мақсадга мувофиқ саналади. Бироқ савдо балансига бошқа омилларнинг таъсири ҳам сезиларли бўлиши мумкин. Жумладан, қулай инвестицион муҳит мамлакатга хорижий инвестициялар оқимини рағбатлантириш билан бирга хориждан сотиб олинadиган асосий воситалар миқдорининг ҳам ортишига сабаб бўлиши мумкин. Бу ҳолат ҳам

савдо баланси дефицитини юзага келтиради, лекин мамлакат иқтисодиётига кескин салбий таъсир кўрсатмайди.

Жорий операциялар баланси кенгроқ ахборотни ўзида жамлаб, товар ва хизматлар ҳаракати билан боғлиқ активлар оқимини акс эттиради. Жорий операциялар бўйича ижобий сальдо товар, хизмат ва хадялар ҳаракати бўйича кредит дебетдан юқорилигини англатади. Бошқача айтганда, ижобий сальдо мамлакат бошқа мамлакатларга нисбатан нетто инвестор ҳисобланади. Аксинча жорий операциялар бўйича дефицит мамлакатнинг соф қарздор эканлигидан далолат беради.

Меркантилистлар иқтисодий мактабининг концепциясига мувофиқ, мувозанат жорий операциялар баланси атамасида аниқланган. Бунда таъкидлаб ўтилган сальдо капиталлар ҳаракати, мамлакат олтин-валюта захираларидаги ўзгаришларни ҳисобга олмаган. Шундай қилиб, меркантилист мактаби намоёндалари фикрича, иқтисодий сиёсатнинг мақсади жорий операциялар ҳисобварағи бўйича ижобий сальдони максималлаштириш ва шунинг асосида, мамлакатда олтиннинг жамланишига эришишдан иборат бўлади.

Жорий операциялар баланси дефицитининг узок муддатли хорижий капитал ҳисобидан молиялаштирилиши мувозанат мезони сифатида тўлов балансининг умумий сальдоси тушунчасининг пайдо бўлишига олиб келди.

Тўлов балансининг давлат томонидан тартибга солишнинг зарурлиги кўйидаги сабаблар билан изоҳланади:

Биринчидан, тўлов балансига мувозанатсизлик хос бўлиб, бу ҳолат ёки дефицит, ёки ҳаддан ташқари актив қолдиқ кўринишида намоён бўлади. Бу номутаносиблик валюта курси динамикасига, капитал оқимида, иқтисодиётнинг ҳолатига қаттиқ салбий таъсир кўрсатади. Масалан, АҚШ, жорий операцияларидаги дефицитни миллий валюта билан қоплаш натижасида, инфляцияни бошқа давлатларга экспорт қилишга эришган. Бу эса, халқаро айланмадаги доллар ортиқчалигини келтириб чиқарди ва XX асрнинг 70-йилларида Бреттон-вудс тизимининг издан чиқишига олиб келди.

Иккинчидан, XX асрнинг 30-йилларида олтин-девиз стандарти жорий қилингандан сўнг, тўлов балансини мувозанатлаштиришнинг баҳо механизми иш бермай кўйди. Шу сабабли ҳам, тўлов балансини давлат томонидан маълум тадбирлар орқали бошқарилиши мақсадга мувофиқ бўлиб қолди.

Учинчидан, хўжалик алоқалари тобора глобаллашиб бораётган ҳозирги даврда, иқтисодиётни давлат томонидан тартибга солиш тизимида тўлов балансининг роли борган сари ортиб бормоқда. Тўлов балансини мувозанатлаштириш вазифаси — давлатнинг барқарор иқтисодий ўсишини таъминлаш, инфляцияни жиловлаб туриш ва ишсизликни камайтириш каби вазифалар билан бир қаторда эътироф этилмоқда.

Тўлов балансини мувозанатлаштириш, одатда, бир қанча ички ва ташқи омилларнинг тўлов балансига таъсирини баҳолашни тақозо этади. Актив балансга эга бўлган давлатлар, халқаро ҳисоб-китобларга киришувчи

мамлакатларда макроиктисодий барқарорликни мавжуд бўлишидан манфаатдор бўлади.

Дефицитли тўлов балансига эга бўлган давлатлар эса, актив балансига эга бўлган ўз ҳамкорларидан импорт бўйича чекловларни камайтириш, мазкур мамлакатларга капитал чиқарилишини рағбатлантириш кабиларни талаб қилади.

Тўлов балансида дефицит мавжуд бўлган давлатлар томонидан, экспортни рағбатлантириш, импорт қилинаётган товарларни камайтиришга, хорижий капитални жалб қилишга, капитални олиб чиқиб кетишни чегаралашга қаратилган қуйидаги тадбирлар қўлланилади:

Дефляция сиёсат. Бу сиёсат, ички талабни камайтиришга йўналтирилган ҳолда, ўз ичига бюджет маблағларини аҳоли эҳтиёжларига камроқ сарфлаш, баҳоларни ва иш ҳақларини музлатиш кабиларни қамраб олади. Унинг асосий инструментларидан бири бўлиб, молиявий ва пул-кредит чоралари ҳисобланади: бюджет дефицитини камайтириш, Марказий банкнинг ҳисоб ставкаларини ўзгартириши (дисконт сиёсати); кредит чекловлари; пул муассасининг ўсиб боришига чегара қўйиш. Иқтисодий пасайиш, ишсизликнинг юқори кўрсаткичи ва тўла фойдаланилмаётган ишлаб чиқариш қувватлари шароитида дефляция сиёсатини қўллаш, ишлаб чиқариш ва бандликнинг янада пасайишига олиб келади. Бу эса, аҳолининг турмуш даражасига сезиларли салбий таъсир кўрсатиб, вазиятни юмшатиш бўйича тезкор чора-тадбирлар қўлланилмаса, ижтимоий низолар келтириб чиқариши мумкин.

Девальвация. Бу миллий валюта курсининг пасайтирилишидир. Бу тадбир миллий экспортни рағбатлантириш ва импортни жиловлаш билан боғлиқ мақсадларда амалга оширилади. Аммо, тўлов балансини тартибга солишда девальвациянинг роли, уни ўтказиш тартиблари ва уларга ҳамкорлик қилувчи мамлакатнинг умумиктисодий ва молиявий сиёсатига боғлиқ бўлади. Девальвация фақатгина, рақобатбардош товарларнинг экспорт салоҳияти ва жаҳон бозоридаги қулай вазиятларнинг мавжудлиги шароитидагина товарлар экспортини рағбатлантириши мумкин. Девальвациянинг импортни чеклашга таъсири эса, мамлакатнинг импортни чеклаш бўйича кескин чоралар қўллаш имкониятларининг пасайишидан келиб чиқади. Шундан келиб чиқиб айтиш мумкинки, ҳамма мамлакатларда ҳам импорт ўрнини босувчи товарлар ишлаб чиқариш сиёсати муваффақиятли чиқавермайди.

Девальвация импортни чеклаши билан, мамлакат ичида товарлар ишлаб чиқариш харажатлари ортишига, нархларнинг кўтарилишига ва оқибатда, ташқи бозорларда рақобатбардошлик қобилиятининг йўқолишига олиб келади. Шунинг учун, бу тадбир мамлакатга вақтинчалик устуворлик бериши мумкин, аммо у тўлов балансининг дефицитини келтириб чиқарувчи сабабларни тўлиқ бартараф этишга қодир эмас. Қутилган натижани олиш учун, девальвация етарли даражада бўлиши зарур. Акс ҳолда, у валюта спекуляциясини кучайтиради ва валюта курсини қайтадан кўриб чиқишга

мажбур қилади. Масалан, 1967 йил ноябрь ойида фунт стерлингга 13,4 фоизга девальвацияси ва 1971 йил долларнинг 7,89 фоизга девальвация қилиниши, ушбу валюталарга бўлган спекулятив тазйқни йўқ қила олмади. Девальвацияни амалга оширган мамлакат, рақобатда ўзи кутган устуворликка эга бўла олмаслиги мумкин. Чунки, сузиб юрувчи курс режимининг қўлланилиши тўлов балансини мувозанатлаштириш имконини бермаслиги мумкин.

Валюта чекловлари. Ушбу тадбир экспорт қилувчиларнинг хорижий валюталардаги тушумларидан фойдаланишни чеклаш, хорижий валютани импорт қилувчиларга сотишни лицензиялаш орқали амалга оширилади. Шунингдек, у валюта операцияларини махсус рухсатномага эга бўлган банкларда амалга оширилиши ҳамда тўлов балансидаги дефицитни камайтириш мақсадида, капитал экспортини чегаралаш ва унинг оқиб келишини рағбатлантириш, товарлар импортини чегаралашга қаратилган тадбирлар йиғиндиси сифатида ҳам эътироф этилади. XX асрнинг 70-йиллари охири 80-йилларининг бошларида жорий операциялар бўйича юритилаётган сиёсатнинг эркинлашувига қарамасдан, конвертирланадиган валютага эга бўлган мамлакатларнинг деярли 90 фоизида капиталларнинг халқаро ҳаракатида турли хил чекловлар мавжуд бўлган. ЕИнинг кўпчилик давлатлари ушбу чекловларни фақатгина ўтган асрнинг 90-йилларига келиб бекор қилди.

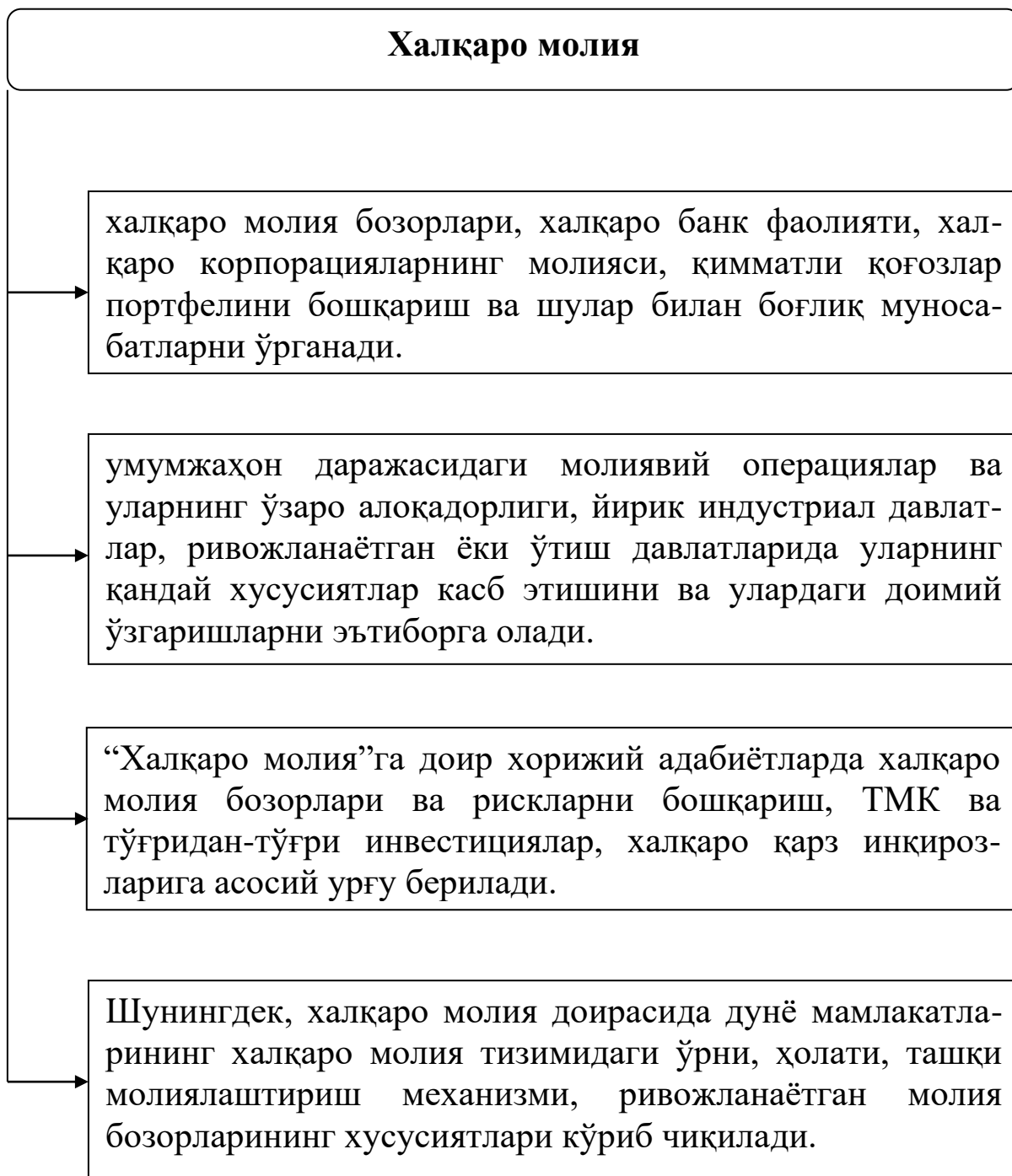
Молия ва пул–кредит сиёсати. Тўлов балансидаги дефицитни бартараф этиш мақсадида экспорт қилувчиларга бюджет субсидиялари берилади, протекционистик мақсадларда импорт божлари оширилади, мамлакатга пул оқимининг кириб келишини рағбатлантириш мақсадида қимматли қоғозлар эгаси бўлган хорижликлардан олиннадиган солиқларни бекор қилиш каби чора-тадбирлардан кенг фойдаланилади.

НАЗОРАТ УЧУН САВОЛЛАР

1. Молиянинг халқаро интеграцион жараёнларга таъсири қандай?
2. Халқаро алоқаларнинг ривожланишида молия қандай роль ўйнайди?
3. Ўзбекистон Республикасининг халқаро интеграция тузилмаларидаги иштироки нималардан иборат?
4. Корхоналар ташқи иқтисодий фаолиятини давлат томонидан тартибга солиш усуллари айтилинг.
5. Хорижий инвестицияларни жалб этишда халқаро фондларнинг роли ва аҳамияти қандай?
6. Жаҳон иқтисодий ва молиявий муҳитининг шаклланишига таъсир этган сезиларли ўзгаришларни биласизми?
7. ХТТБнинг мақсадлари ва вазифалари нималардан иборат?
8. ХВФнинг мақсадлари ва вазифалари нималардан иборат?
9. ХВФнинг кредитлаш дастурларини категорияларга ажратинг.
10. Ўзбекистон Республикасида валюта муносабатларини тартибга солишнинг ўзига хос хусусиятларини айтинг.
11. Тўлов балансининг давлат томонидан тартибга солишнинг зарурлиги ва унинг сабаблари нималардан иборат?
12. Тўлов балансида дефицит мавжуд бўлган давлатлар томонидан, экспортни рағбатлантириш, импорт қилинаётган товарларни камайтиришга, хорижий капитални жалб қилишга, капитални олиб чиқиб кетишни чегаралашга қаратилган қандай тадбирлар амалга оширилиши мумкин?
13. Халқаро ҳисоб-китоблар ва уларнинг самарадорлигига қандай омиллар таъсир кўрсатади?
14. Халқаро ҳисоб-китобларнинг гуруҳланг.
15. Халқаро кредит муносабатларини ташкил қилишнинг қандай тамойиллари мавжуд?
16. Халқаро кредитнинг шакллари ва турларини айтинг.

2.ТАРҚАТМА МАТЕРИАЛ

28.1. Халқаро молиянинг асослари ва ривожланиш тенденциялари

Глобализация жараёнлари ва халқаро молия

XX асрнинг сўнгги йилларида собиқ Иттифоқнинг парчаланиши, мамлакатлар ўртасида иқтисодий ва сиёсий алоқаларнинг сифат жиҳатдан янги босқичга чиқиши, миллий хўжалик алоқаларининг интеграциялашуви билан, глобализация жараёнларининг жадаллашуви юз берди

Глобализация натижасида жаҳон хўжалигининг таркибий қисмига айланиб бораётган мамлакатларнинг сони ортиб бормокда. Бу миллий даражадаги ҳуқуқий, иқтисодий ҳамда технологик тўсиқлар йўқолишига, унинг ўрнига халқаро иқтисодий хўжаликнинг умумий иқтисодий қонуниятлари ва халқаро хўжаликнинг функционал алоқаларини татбиқ этилишига олиб келмокда

Мамлакатлар ҳаётидаги глобализация – иқтисодий муносабатлардаги товарлар, хизматлар, капитал ҳамда фонд бозорларидаги савдо ва сиёсатга доир тартибларнинг тобора эркинлашуви орқали намоён бўлмокда. Ташқи савдо алоқалари эркинлаштириляётган мамлакатлар сони йил сайин ортиб бормокда

Жаҳон иқтисодий ва молиявий муҳитининг шаклланишига таъсир этган сезиларли ўзгаришлар

1957 йили Лондонда Британия ҳукуматининг фунт стерлинг устидан назорат ўрнатишига жавоб тариқасида евродоллар бозорининг юзага келиши

1958 йилда, дастлаб, «Умумий бозор» деб аталган Европа Иқтисодий Ҳамкорлиги (ЕИҲ) – ҳозирги Европа Иттифоқининг (ЕИ) ташкил топиши

Америка корпорациялари томонидан хорижий фаолиятларни кенгайтиришга интилиш (1950 йиллардан бошлаб). Жаҳон бозорида Европа ва Япония корпорациялари фаолиятининг сезиларли ўсиши, шунингдек, халқаро майдонда Америка корпорациялари билан ушбу мамлакатлар ўртасидаги рақобатнинг кучайиши

Ўтган асрнинг 60-йилларида Япония иқтисодиётини тез суръатлар билан ўсиши, Узоқ Шарқ бизнес фаолиятида янги имкониятларнинг ортиши

1971-1973 йилларда Бреттонвуд тизимини қулашига олиб келган жаҳон молия инқирозлари, валютанинг белгиланган курси тизимидан сузувчи валюта курсларига ўтиш

1971-1979 йиллардаги биринчи ва иккинчи нефть инқирозларининг жаҳон иқтисодий тизимига босим ўтказиши. Ушбу саналарда нефть экспорт қилувчи мамлакатлар ташкилоти (ОПЕК) томонидан нефть нархини сезиларли даражада оширилиши

Жаҳон иқтисодий ва молиявий муҳитининг шаклланишига таъсир этган сезиларли ўзгаришлар (давоми)

Ривожланаётган мамлакатларнинг 1982 йилда ташқи қарзларга хизмат кўрсатиши билан боғлиқ жаҳон қарздорлик инқирозининг бошланиши

1980 йилларда Япониянинг халқаро молиявий куч ва жаҳон капиталининг манбаси сифатида етакчи мамлакатга айланиши

1987 йилда етти мамлакатнинг (“Катта еттилик”) Парижда Лувр битимини имзолаши

Улар ўз валюта курсларининг долларга нисбатан тор тебраниш доирасида сунъий равишда алмаштириш орқали, кучсизланиб бораётган долларни қўллаб-қувватлашни режалаштирдилар. Шунингдек, ушбу мамлакатлар келишилган иқтисодий сиёсат юритишни мўлжалладилар

1987 йилда ЕИХ томонидан ягона Европа актини қабул қилиш орқали 1992 йилда яхлит Европа бозорини ташкил қилишнинг режалаштирилиши

Бунда, мазкур ташкилотнинг Ғарбий Европа молиявий ва иқтисодий ҳолатига сезиларли таъсир этиши кутилди

Жаҳон иқтисодий ва молиявий муҳитининг шаклланишига таъсир этган сезиларли ўзгаришлар (давоми)

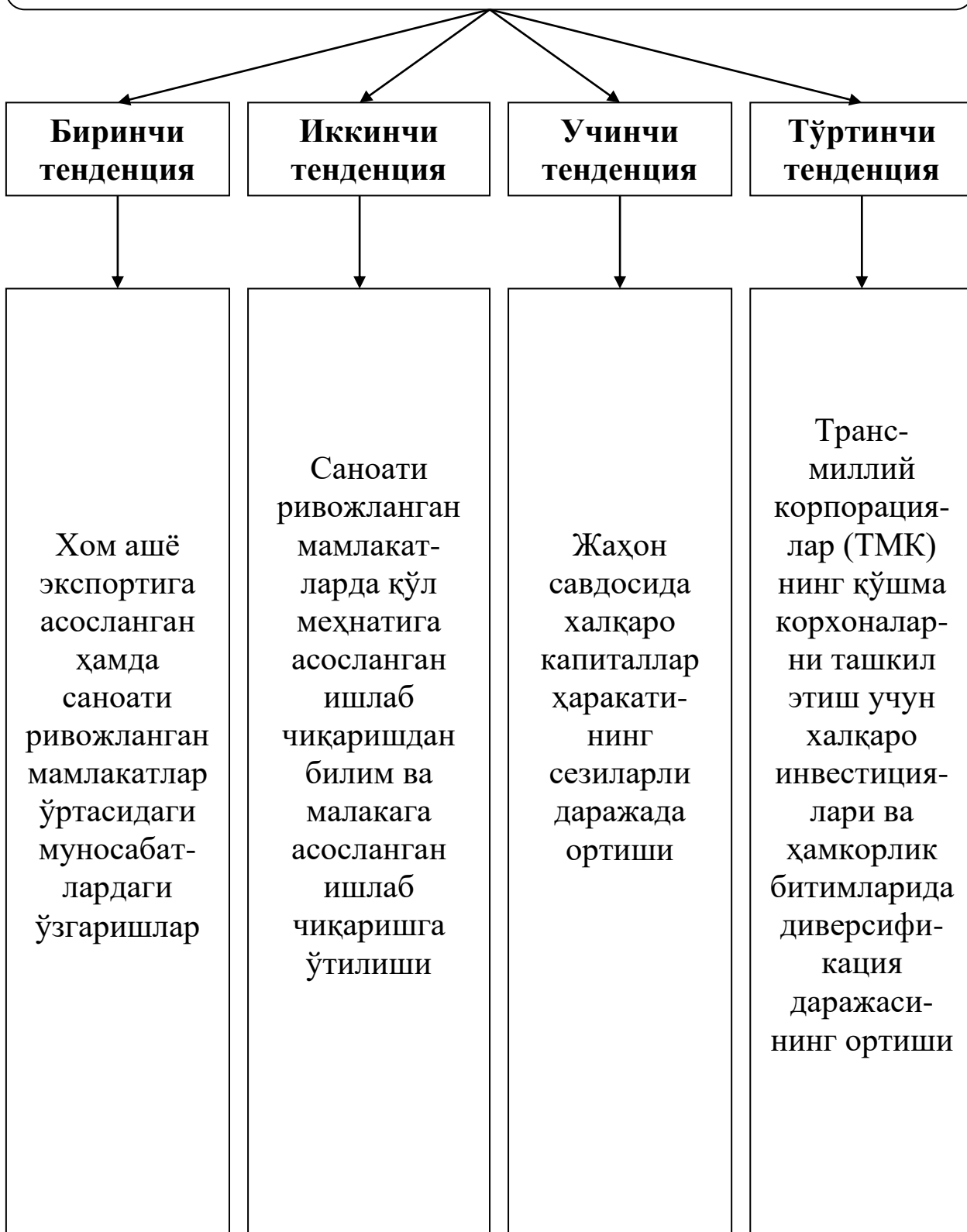
1989-1992 йилларда Шарқий Европа мамлакатларининг ўз сиёсий йўналишларини ўзгартириши

Уларнинг коммунистик дунёқарашдан кўп партиявийликка, марказдан режалаштириладиган иқтисодиётдан эркин бозор иқтисодиётига ўтиши, жаҳондаги сиёсий, иқтисодий ва молиявий ҳолатга чуқур таъсир этди

1992 йилдан кейин яхлит Европа бозорининг юзага келиши, 1993 йил ноябр ойидан эркин савдо бўйича Шимолий Америка битимининг кучга кириши, 1993 йилда Осиё-Тинч океани иқтисодий ҳамкорлиги конференцияси ва бошқа жараёнлар ўтган асрнинг 90-йилларида худудий ривожланишни жадаллаштирди

Европа Иттифоқининг ягона валютаси – Евронинг муомалага киритилиши хорижий валюта захираларининг диверсификация даражаси, валютавий битимлар ҳажми ва кўламига сезиларли даражада таъсир кўрсатди. Шунингдек, евродаги ҳосилавий молиявий воситалар ҳажми дунёда етакчи ўринни эгаллади

**XXI аср бўсағасида жаҳон иқтисодиётида кузатилган
тўрт асосий таркибий тенденциялар**

**XXI аср бўсағасида жаҳон иқтисодиётида кузатилган
биринчи асосий таркибий тенденция**

Хом ашё экспортига асосланган ҳамда саноати ривожланган мамлакатлар ўртасидаги муносабатлардаги ўзгаришлар

Хом ашё етказиб берувчи мамлакатлар ва саноати ривожланган мамлакатлар ўртасида анъанавий иқтисодий алоқалар мавжуд бўлиб, уларнинг ўзаро муносабатлар модели қуйидагича эди:

Хом ашё етказиб берувчи мамлакатлар, хом ашёни экспорт қилиб, олинган валюта тушумларидан саноат маҳсулотлари импортини молиялаштирганлар

Ўтган асрнинг 70-йилларида «Рим клуби» номи билан машҳур Ғарбий Европа олимлари «дунё миқёсида тез орада табиий ресурсларнинг глобал тақчиллиги юзага келади», деб башорат қилган эдилар

Ушбу мулоҳазаларга асосланиб кўпгина хом ашё етказиб берувчи мамлакатлар хом ашё сотиш эвазига валюта тушумини ошириш мақсадида картелларга бирлашдилар. Аммо, саноат технологияси ва қишлоқ хўжалик соҳасининг кескин ривожланиши, хом ашёга бўлган талабнинг қисқаришига таъсир кўрсатди ва натижада хом ашё баҳосининг пасайиши юз берди

**XXI аср бўсағасида жаҳон иқтисодиётида кузатилган
иккинчи асосий таркибий тенденция**

*Саноати ривожланган мамлакатларда қўл
меҳнатига асосланган ишлаб чиқаришдан билим ва
малакага асосланган ишлаб чиқаришга ўтилиши*

Жаҳон иқтисодий
тузилмасидаги ушбу
ўзгаришлар натижасида
бандлик таркибида
юқори малака талаб
қилувчи мутахас-
сисларга эҳтиёж ортиб,
нисбатан паст малакали
мутахассисларга талаб
пасайиб борди.
Ахборот алмашуви-
нинг осонлиги –
тадбиркорлик
фаолиятини, кичик
бизнес ва шахсий
ташаббусни
рағбатлантирди

Илмий-техника
тараққиёти
ютуқларидан
фойдаланиш
билимни ва юқори
малакани талаб қилди,
шунинг учун
ишлаб чиқариш
самарадорлиги ва
рақобатбардошликни
ошириш учун,
инсон капиталига
инвестиция қилиш
муҳимлиги ортди

XXI аср бўсағасида жаҳон иқтисодиётида кузатилган учинчи асосий таркибий тенденция

Жаҳон савдосида халқаро капиталлар ҳаракатининг сезиларли даражада ортиши

Ушбу ўзгариш халқаро савдога нисбатан халқаро капитал ҳаракатининг тез суръатда ўсиши билан юз берди

Халқаро кредитлар ҳажмининг сезиларли даражада ортиши нафақат халқаро айирбошлаш кўламининг ортиши, балки ишлаб чиқариш мақсадларидаги кредитга бўлган талабнинг ортиши билан ҳам изоҳланади

1970-йилларга келиб халқаро хусусий кредитлар жорий тўлов баланси дефицитини бевосита ва билвосита молиятириш учун ҳам фойдаланила бошланди

Хусусий фирмалар билан бир қаторда, ҳукумат, давлат ташкилотлари ва корхоналари, халқаро кредит ташкилотлари йирик қарз олувчиларга айландилар

Сўнгги ўн йилликда халқаро капиталлар бозори ҳисобидан ривожланган ва ривожланаётган давлатлар ялпи тўлов баланси дефицитининг қарийб 60 фоизи молиялаштирилди

1970-йилларда халқаро капиталлар бозорининг кенгайиши халқаро ликвидлилик ва молиявий маблағларнинг халқаро ҳаракатини ошишига сабаб бўлди

1971 йилнинг августига келиб, АҚШ ҳукумати олтиннинг АҚШ долларига эркин конвертацияланишини бекор қилди. Бу ҳолат америка долларининг жаҳон бўйлаб кенг қўлланилиши ва жаҳон валютасига айланишига шароит яратди

1973 йилда сузиш режими Ямайка конференциясида расман тан олинди ва ХВФ нинг аъзо давлатларига исталган курс режимини жорий қилиш ҳукуқи берилди

**XXI аср бўсағасида жаҳон иқтисодиётида кузатилган
тўртинчи асосий таркибий тенденция**

*Трансмиллий корпорациялар(ТМК)нинг қўшма корхоналарни
ташқил этиш учун халқаро инвестициялари ва ҳамкорлик
битимларида диверсификация даражасининг ортиши*

XX асрнинг 70-йил-
ларига келиб, халқаро
молия соҳасида бир
қатор сифат ўзгариш-
лари юз берди ва замо-
навий халқаро валюта-
молия тизимининг
шаклланиши ва
ривожланишига
туртки бўлди.

Халқаро кредитлаш
ҳажми ва характерининг
ўзгариши биринчи галда
ТМК лар фаолияти билан
боғлиқ бўлиб, бу ўз
навбатида, молиявий
ресурсларнинг янада
оқилона фойдаланили-
шига олиб келди

ТМК лар ўзларининг
ташқилий, ишлаб
чиқариш ва маркетинг
тизимларини чет
мамлакатлар ҳудуд-
ларига ёйиб, шу йўл
билан товар, хизмат,
капитал ва техноло-
гияларини ишлаб
чиқаришга жалб этиб,
ушбу мамлакатлар
ўртасидаги ўзаро
ҳаракатларга таъсир
этди. Қўшма корхона-
лар халқаро бизнес
интеграциясининг кенг
тарқалган шаклига
айланди

Жаҳон иқтисодиётининг интеграциялашув жараёнларида халқаро ташкилотлар ролини алоҳида эътироф этиш зарур

Ўтиш даврини бошдан кечираётган мамлакатларнинг жаҳон бозорига интеграциялашуви узоқ муддатли жараён ҳисобланади

Баъзи миллий бозорларнинг очик, баъзиларининг эса қаттиқ тартибга солиниши ва глобаллашувнинг асосий тамойилларидан бири бўлган эркинлашув бир-бирига номувофиқ бўлган кўри-нишни ҳосил қилмоқда

Халқаро товарлар, хизматлар ва капиталлар алмашинувининг эркинлашиш анъанаси кенгаяётган бир пайтда, ҳар бир давлат экспорт ва импортни тартибга солишнинг маълум инстру-ментларини сақлаб қолмоқда

Уларнинг асосий мақсади — таркибий қайта қуриш ва инқироз даврининг қийинчиликларини енгиб ўтиш, миллий хавфсизликни таъминлаш – такрор ишлаб чиқариш узлуксизлигини таъминлов-чи (энергетика, транспорт, алоқа ва ҳ.к.) ва мамлакат мудофаа қобилияти каби стратегик соҳаларни молиявий таъминлаш, шу-нингдек, савдо шериклардан муносиб имтиёзлар олиш, бюджет тушумларини оширишдан иборат бўлмоқда

Амалдаги бундай *протекционизм* фискал муаммоларни ҳал этиш-дан кўра, кўпроқ таркибий сиёсат ўтказиш воситаси ҳисобланади

Ҳозирги шароитда нафақат эркин савдо ғояси (эркинлашув) билан протекционизм ўртасида қарама-қаршилик юзага чиқмоқ-да, балки миллий хўжаликни жаҳон хўжалигига кириш самара-сини максимал тарзда таъминлаш мақсадида, хўжаликни тартиб-га солишнинг юқоридаги икки инструментининг оптимал ара-лашмасидан фойдаланилмоқда. Бундай аралашманинг шакл ва нисбатлари, маълум вақтдаги прагматик манфаатлардан келиб чиқиб аниқланади

Халқаро иқтисодий муносабатларда глобализация билан бирга, интеграция жараёнларининг яна бир шакли – маълум географик жойлашувга асосланган ҳудудий интеграция юз бермоқда

Ўсиб боровчи глобаллашув, ҳудудийлашув, иқтисодиётнинг трансмиллийлашуви ва интеграция натижасида эски – давлатлараро тартибга солиш механизми тубдан ўзгарди. Мамлакатлар ўртасидаги иқтисодий алоқалар иккиёқлама муносабатлар чегарасидан чиқиб, кўпёқлама тус олмоқда

Аммо, «*миллий хўжалик мажмуи*», «*мамлакатнинг миллий иқтисодий манфаатлари*» тушунчалари ўз маъносини сақлаб қолмоқда. Миллий хўжалик ҳамон ишлаб чиқариш, алмашув, тақсимот ва истеъмол, шунингдек, иқтисодий фаолиятнинг асосий марказидир

Ҳар бир давлатнинг йиллар давомида шаклланган ўз тарихий, иқтисодий, ижтимоий-маданий ривожланиш хусусиятлари мавжуд бўлиб, бошқа мамлакатларнинг тажрибаларини кўр-кўрона кўчириб олиш ёки халқаро ташкилотлар томонидан тавсия этиладиган, иқтисодий ривожланишнинг ҳамма учун умумий рецептларини қўллаш, самарасиз бўлиши ва иқтисодий вазиятни издан чиқариши мумкин

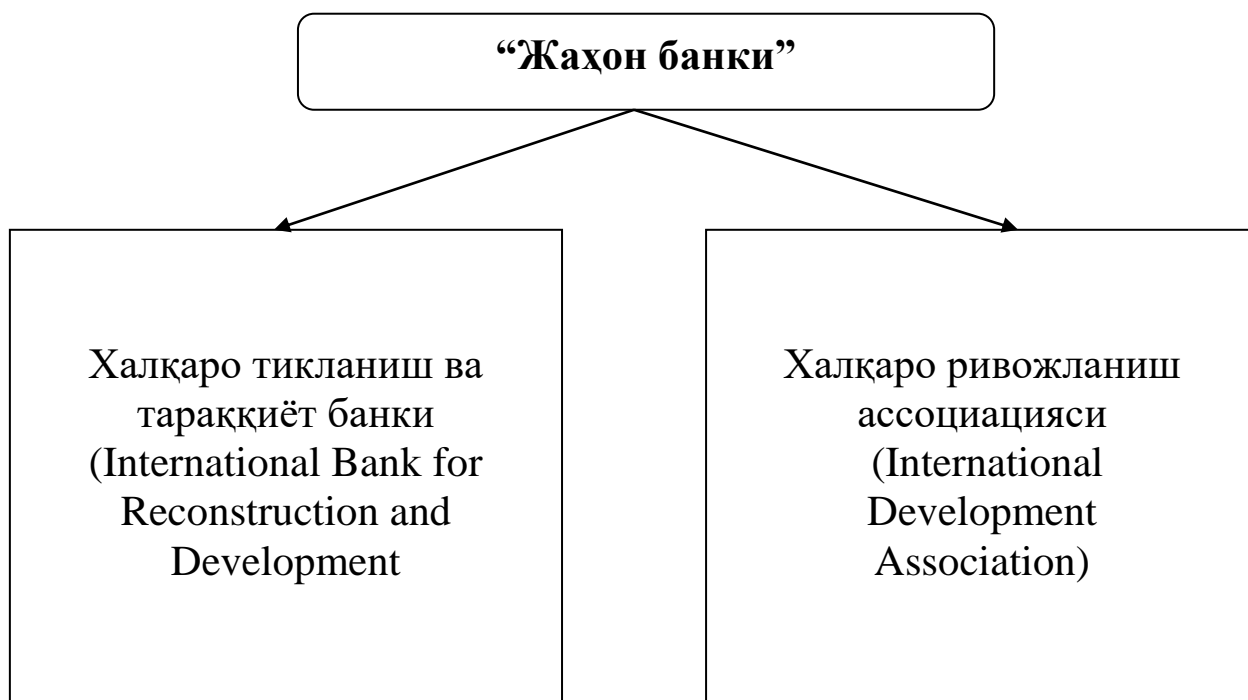
Умуман олганда, молиявий глобаллашув шароитида жаҳон хўжалигига интеграциялашувда ривожланган мамлакатларнинг илғор тажрибаларига таҳлилий ёндашиш ва ушбу тажрибаларни миллий хусусиятлар билан энг оптимал тарзда уйғунлаштириш мақсадга мувофиқ саналади

28.2. Жаҳон банки ва Халқаро валюта фонди

Қатъий белгиланган паритет тизимига ўтилгунга қадар, яъни олтин ва олтиндевиз стандарти шароитида барча глобал характерга эга бўлган молиявий муаммолар халқаро конференцияларда ҳал қилинар эди

Жаҳон молия тизимининг ривожланиши устидан доимий мониторинг олиб борувчи, унинг амал қилиш тамойилларини ишлаб чиқувчи ва мамлакатларга иқтисодий муаммоларни ҳал қилиш учун молиявий кўмак берувчи органлар мавжуд эмас эди

1944 йилда АҚШдаги Бреттон Вудс конференциясида Халқаро валюта фонди (ХВФ) ва Халқаро тикланиш ва тараққиёт банкининг (ХТТБ) ташкил этилиши халқаро молия ва валюта тизимининг ривожланишида муҳим қадам бўлди

“Жаҳон банки гуруҳи”

Халқаро тикланиш ва
тараққиёт банки
(International Bank for
Reconstruction and
Development)

Халқаро ривожланиш
ассоциацияси
(International
Development
Association)

Халқаро молия
корпорацияси
(International
Financial
Corporation)

Инвестицияларни
кафолатлаш бўйича кўп
томонлама агентлик
(Multilateral Investment
Guarantee Agency),

Халқаро инвестицион баҳсларни
тартибга солиш маркази
(International Center for Settlement of
Investment Disputes)

Халқаро тикланиш ва тараққиёт банки (ХТТБ)

...га аъзо бўладиган давлатларнинг бир вақтда ХВФ га аъзо бўлиши талаб этилади

...га аъзолик эса, ўз навбатида, Жаҳон банки гуруҳининг бошқа ташкилотларига аъзо бўлиш учун дастлабки шарт-шароитлардан ҳисобланади

...нинг фаолияти ўрта даромадли ва кредитга лаёқатли ривожланаётган давлатларда ссудалар, кафолатлар, рискни бошқариш маҳсулотлари, маслаҳат хизматлари орқали қаш-шоқликни қисқартиришга қаратилган. 2008 йил 1 январь ҳолатига унга аъзо мамлакатлар сони 185 тани ташкил этган

...нинг асосий маблағлари ҳозирги кунда ўрта ва узоқ муддатли қарз мажбуриятларини эмиссия қилиш орқали халқаро молия бозорларидаги операциялар ҳисобидан шаклланади

қимматли қоғозлари юқори кредит рейтингига (AAA) эга бўлиб, дунёнинг 100 дан ортиқ мамлакатларига жойлаштирилади

...нинг кредитлари қарз олувчи давлат миллий валютасида эмас, балки девизларда, яъни халқаро даражада тўлов воситаси сифатида тан олинган валюталарда ажратилади

**Халқаро тикланиш ва тараққиёт банки
(ХТТБ)нинг мақсадлари**

аъзо давлатларнинг халқ
хўжалигини тиклаш ва
ривожлантиришга
кўмаклашиш

жаҳон савдосининг
мувозанатли ўсишини ва
аъзо давлатлар тўлов
балансининг
мувозанатлилигини
қўллаб-қувватлаш

кафолатлар бериш, хусусий ва бошқа
инвесторларнинг инвестициялари ва
ссудаларида иштирок этиш орқали
хусусий ва хорижий инвестицияларни
рағбатлантириш

Халқаро ривожланиш ассоциацияси (ХРА)нинг мақсади

иқтисодий ривожланишни рағбатлантириш, самарадорликни
ошириш ва шунинг асосида, суст ривожланган аъзо мамлакат-
ларда аҳоли турмуш тарзини ошириш, шунингдек, анъанавий
кредитларга нисбатан оғир бўлмаган қулай шартларда молиявий
кўмак бериш

Халқаро ривожланиш ассоциацияси (ХРА)

1960 йилда ташкил топган бўлиб, дунёнинг суист ривожланган, қашшоқ давлатларига молиявий кўмак беради

фоизсиз кредитлар ва иқтисодий ўсишни рағбатлантиришга қаратилган грантлар ажратиш орқали қашшоқликни қисқартириш, ижтимоий тенгсизликни камайтириш ва аҳоли турмуш тарзини оширишни кўзда тутуди

молиявий ёрдамларидан аҳоли жон бошига ЯИМ кўрсаткичи 1025 АҚШ долларидан (2007 молиявий йил учун) кам бўлган давлатлар фойдаланиши мумкин. Ҳозирги кунда 82 та мамлакат бундай хизматлардан фойдаланиш ҳуқуқига эга

кредитларининг қайтариш муддатлари 20, 35 ва 40 йилни ташкил этади, шундан дастлабки 10 йили имтиёзли давр ҳисобланади ва бу даврда асосий қарз бўйича тўловлар амалга оширилмайди

кредитларига фоиз тўланмайди, бироқ хизмат кўрсатиш учун кам миқдордаги (ҳозирда ажратилган кредит сумманинг 0,75 фоизи) харажатлар қарз олувчи томонидан қопланади

Халқаро молия корпорацияси (ХМК)

1956 йилда ташкил этилган

...нинг бош мақсади ривожланаётган давлатларда хусусий сектор инвестицияларини қўллаб-қувватлаш орқали иқтисодий ўсишни рағбатлантириш ҳисобланади

ҳукумат кафолатини талаб қилмагани боис, бенефициарларининг кредитга лаёқатлилигини синчковлик билан таҳлил қилади

кредитларининг молиявий шартлари, ХТТБ ва ХРА билан таққослаганда, сезиларли даражада оғир ҳисобланади

кредитларининг катта қисми 7-12 йил муддатга қатъий ва сузувчи ставкаларда турли валюталарда ажратилади

Инвестицияларни кафолатлаш бўйича кўп томонлама агентлик (MIGA)

1988 йилда ташкил этилган бўлиб, Жаҳон банки гуруҳининг энг ёш аъзоси ҳисобланади

...нинг бош мақсади – нотижорат (сиёсий) рискларга қарши кафолат бериш орқали ривожланаётган давлатлардаги тўғридан-тўғри инвестицияларга кўмаклашишдир

ривожланаётган давлатлар ҳукуматларига хорижий инвестицияларга кўмаклашиш дастурларини ишлаб чиқиш бўйича маслаҳатлар беради

Халқаро инвестицион баҳсларни тартибга солиш маркази (ICSID)

давлатлар ва хусусий инвесторлар ўртасидаги ўзаро ишончни мустаҳкамлаш орқали инвестиция соҳасидаги баҳсларни ҳал қилади ва мувофиқлаштиради

Халқаро валюта фонди (ХВФ)

...нинг бош мақсади халқаро валюта тизими, яъни мамлакатлар ўртасида товар ва хизматларнинг эркин айирбошланишига хизмат қиладиган валюта курслари ва халқаро тўловлар тизими барқарорлигини таъминлаш ҳисобланади

Келишувлар моддаларининг биринчи моддасига мувофиқ, унинг мақсадлари қаторига қуйидагилар киради:

халқаро валютавий муаммоларни бартараф этиш борасида маслаҳатлар ва ҳамжиҳатлик механизмини таъминловчи доимий институт орқали халқаро валютавий ҳамкорликни рағбатлантириш

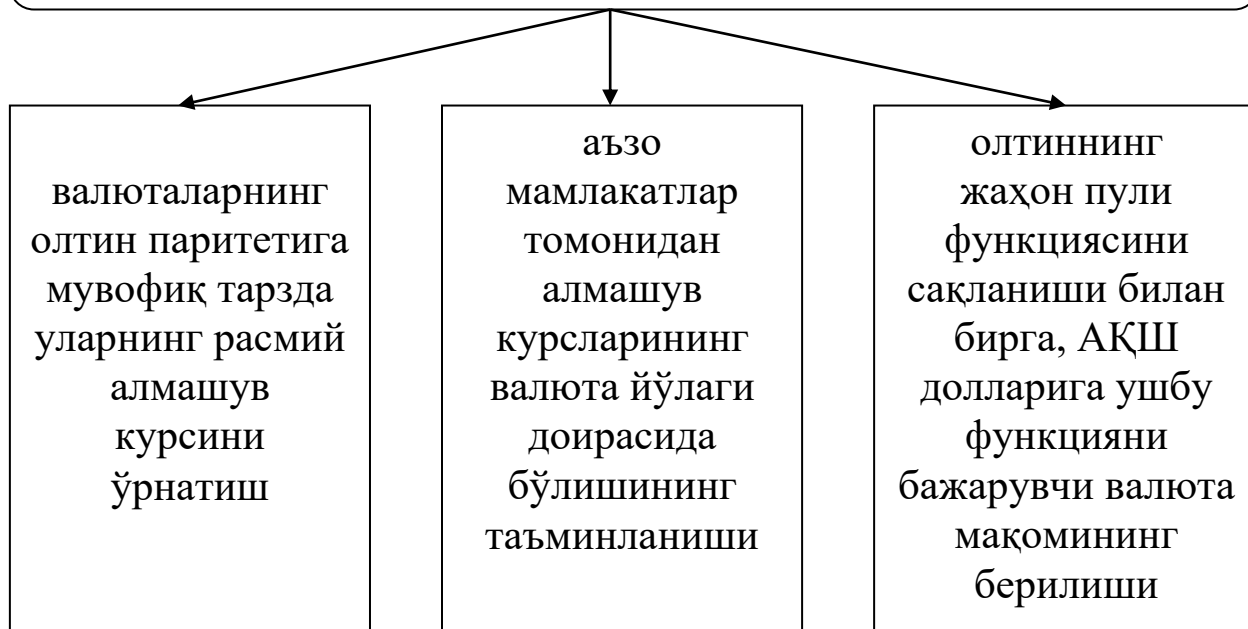
халқаро савдонинг кенгайиши ва мувозанатли ўсишини қўллаб-қувватлаш, шу орқали бандлик ва реал даромадларнинг етарлича юқори даражасини ушлаб туриш ва иқтисодий сиёсатнинг бош мақсади сифатида барча аъзо давлатлар ресурсларининг самарадорлигини оширишга ҳисса қўшиш

аъзо давлатлар ўртасида жорий битимларга доир кўп томонлама тўловлар тизимини ташкил этиш ва жаҳон савдоси ривожланишига тўсқинлик қилувчи валюта айирбошлашдаги чекловларни бекор қилишга қўмаклашиш

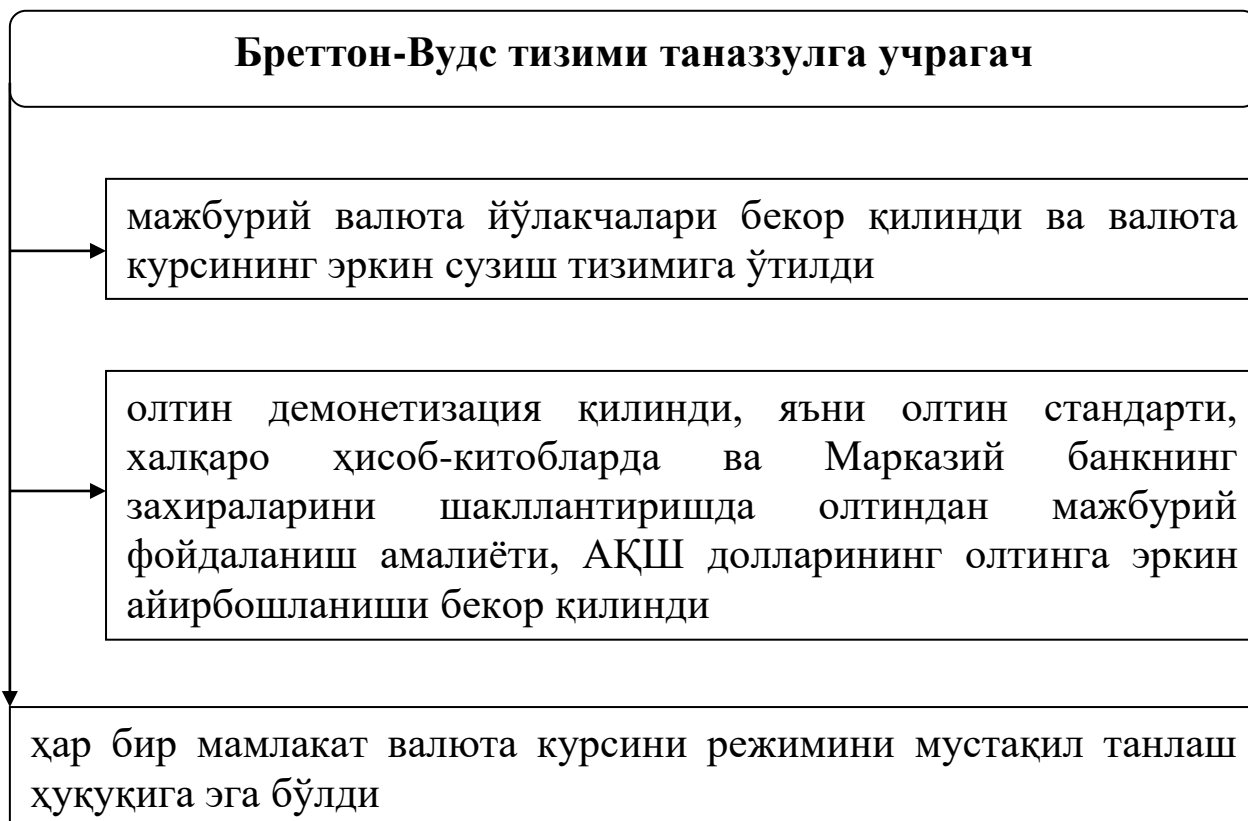
аъзоларнинг умумий ресурслари ҳисобидан етарлича хавфсиз асосда маблағ билан таъминлаш орқали уларнинг ишончини қозониш ва шунинг асосида уларга тўлов балансидаги номувофиқликлар(тартибсизликлар)ни миллий ёки халқаро тараққиётга ғов бўладиган чора-тадбирларсиз тўғрилаш имконини бериш

юқоридагиларга мувофиқ аъзо давлатларнинг халқаро тўловлар балансларидаги номувофиқлик (мувозанатсизлик)ларнинг давомийлигини қисқартириш ва унинг даражасини пасайтириш

ХВФ ни ташкил этиш мобайнида қатъий белгиланган паритет тизимининг шакллантирилган тамойиллари

Бреттон-Вудс тизими таназзулга учрагач

ХВФ нинг низомига мувофик

мамлакатда молиявий ва валюта сиёсати барқарорлигини қўллаб-қувватлаш ҳамда Марказий банк томонидан валюта курсининг кучли тебраниши юз берганда интервенциядан фойдаланилиши

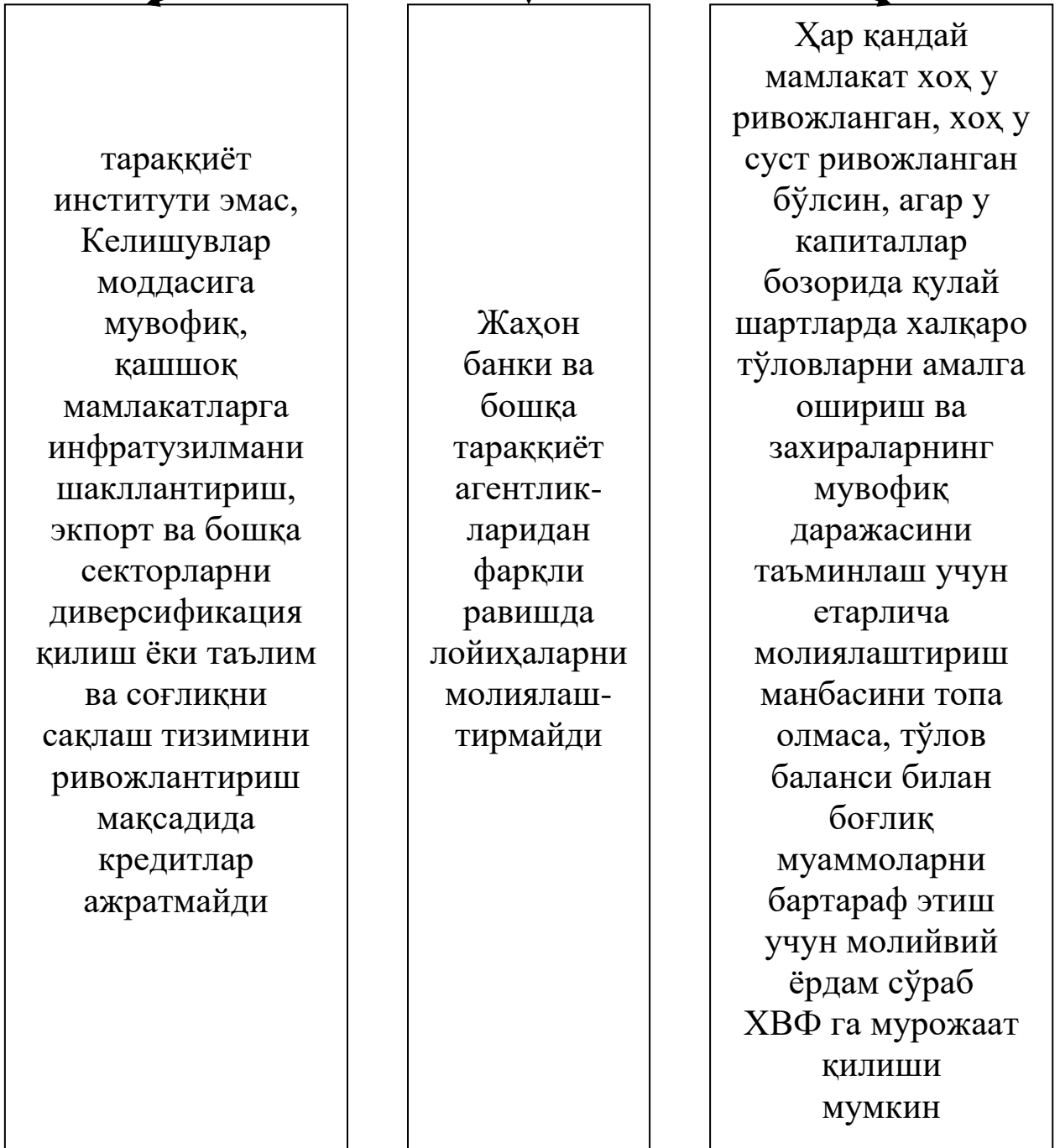
бир томонлама устунликка эга бўлишга қаратилган валюта курсининг манипуляциясидан воз кечиш

валютани тартибга солиш ва валюта курси механизмида кўзда тутилаётган ўзгаришлар ҳақида ХВФ ни зудлик билан хабардор қилиш

валюталарни олтинга боғлаб қўйиш тартибидан воз кечиш

талаб этилади

**Халқаро валюта фонди
(ХВФ)**

ХВФ кредитлаш дастурларининг категориялари

Резерв (Stand-By) келишувлари

асосан қисқа муддатли тўлов баланси муаммоларини бартараф этишга мўлжалланган. ХВФ нинг энг йирик кредитлари ҳам мазкур категорияга тегишли. 1997 йилда **ХВФ Қўшимча резерв дастурини** амалиётга жорий қилди. Мазкур дастур капитал ҳисобрақами билан боғлиқ инқирозларни бошдан кечираётган давлатларга зудлик билан жуда қисқа муддатли кредитларни ажратишни кўзда тутди

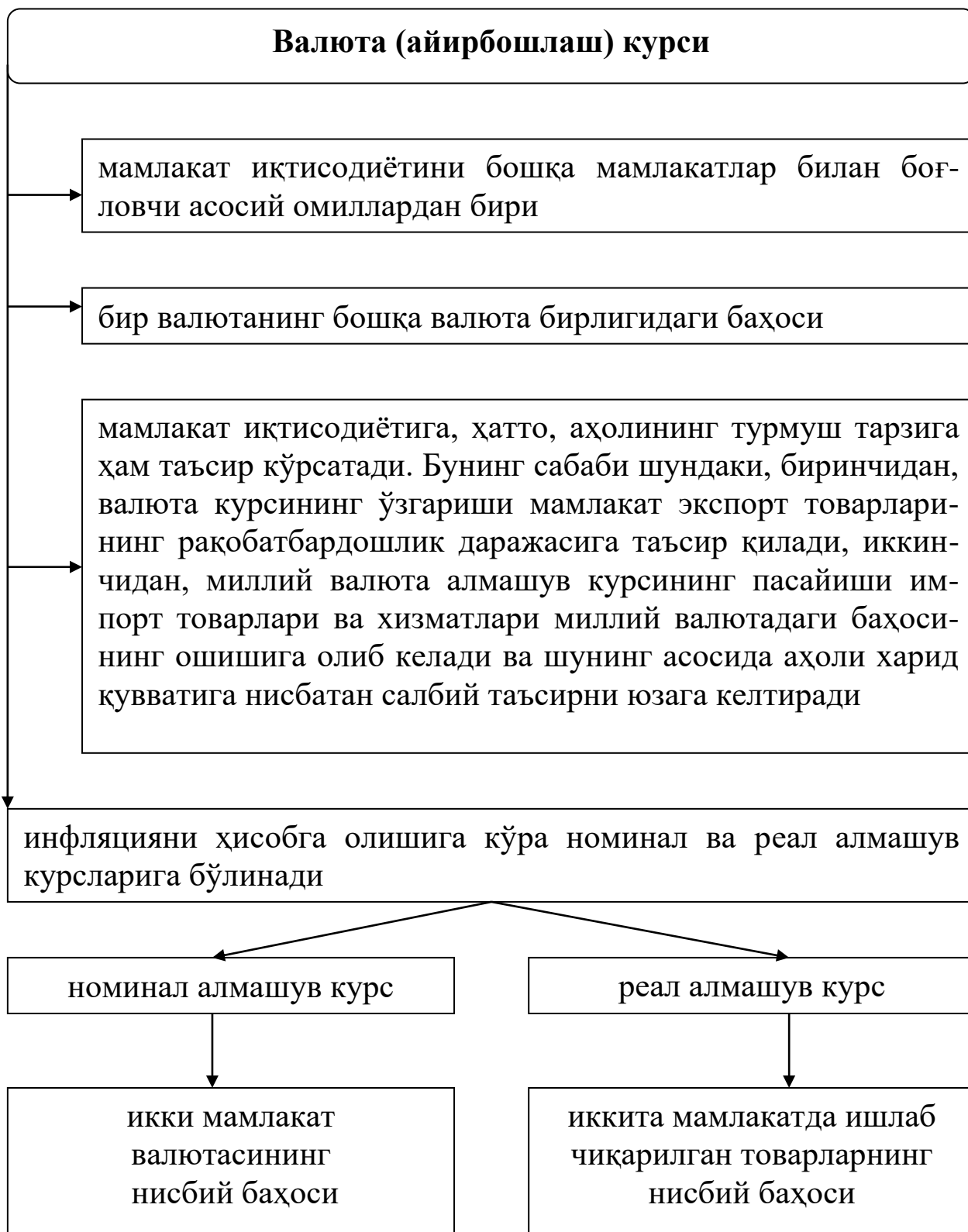
Узайтирил- ган фонд дастури

ХВФ томонидан тўлов баланси қийинчиликларига юз тутган мамлакатларга кўмаклашиш мақсадида жорий қилинган бўлиб, бунда муаммолар қисман **структуравий муаммолар билан боғлиқ ва уни бартараф этиш макроиқтисодий номувофиқликларга нисбатан узокроқ муддатни тақозо этади**

Қашшоқликни қис- қартириш ва иқтисо- дий ўсиш дастури

асосида ХВФ йиллик фоиз ставкаси 0,5 фоиз ва сўндириш муддати 10 йил бўлган кредитларни ўзининг энг қашшоқ аъзо давлатларига тақдим этади. ХВФ кредитларининг кўпчилик қисми шу категорияга мансуб. 2005 йилда **Экзоген шоклар дастури** ишлаб чиқилиб, тасдиқланди. Бу дастур асосида Қашшоқликни қисқартириш ва иқтисодий ўсиш дастури орқали кредит олмайдиган сустривожланган давлатларга уларнинг назорат доирасидан ташқарида бўлган шоклар туфайли вужудга келадиган тўлов баланси муаммоларини бартараф этиш учун кредитлар тақдим этилади

28.3. Валюта курси ва валюта бозорлари

Миллий валюта курсининг 3 асосий режими

Эркин
сузиш режими

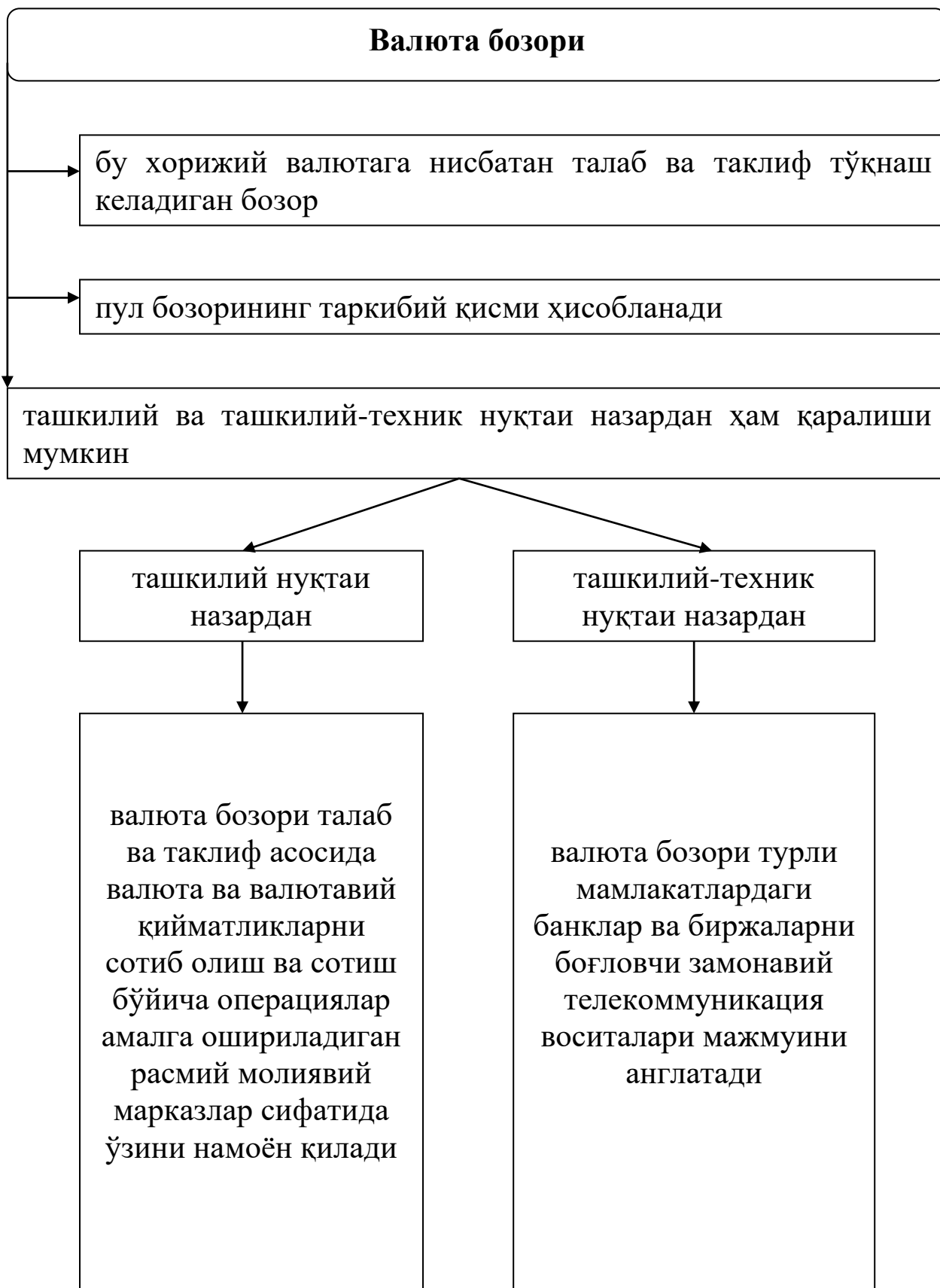
Миллий валютанинг курси эркин тарзда валюта бозорида талаб ва таклиф асосида шаклланади. Мамлакат Марказий банки миллий валюта курсининг маълум ҳолати учун жавоб бермайди. Бу курс режими эркин айирбошланадиган барча захира валюталарига тегишли

Қатъий белгиланган
курс режими

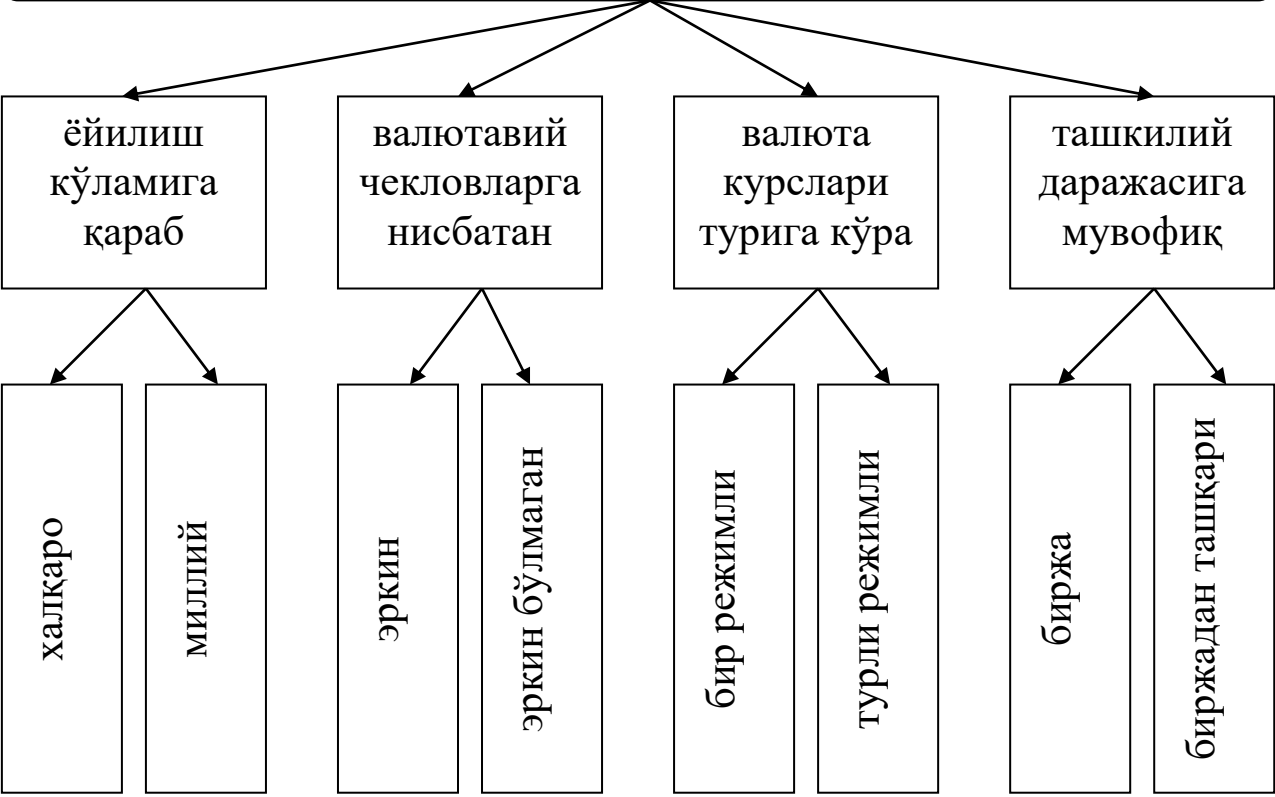
Мамлакатнинг миллий валюта курси хорижий валютага нисбатан маълум нисбатда ўрнатилади ва Марказий банк курсининг белгиланган нисбати учун жавоб беради. Аммо қатъий белгиланган валюта курслари валюта операцияларининг кенг кўламда ривожланишига тўсқинлик қилади, лекин унинг иқтисодиётга ижобий жиҳатлари ҳам бор. Қатъий белгиланган курс режимида валюта rischi муаммоси чуқурлашмайди

Бошқариладиган
сузиш режими

70-йилнинг ўрталаридан бошлаб марказий банкларнинг курс сиёсатида ўзгаришлар пайдо бўлди. Расман эркин сузиш режимини тан олган марказий банклар (Австрия, Италия марказий банклари ва бошқалар) валюта курсига таъсир қилиш учун валюта интервенциясини тез-тез амалга ошира бошладилар. Бу ҳолат ХВФ экспертлари томонидан “бошқариладиган сузиш” деган номни олди

Валюта бозорларининг таснифланиши

Халқаро валюта бозорлари

дунёнинг барча давлатлари валюта бозорларини қамраб олиб, пул оқимлари, товар ва хизматлар ҳаракатини, капиталнинг қайта тақсимланишини, халқаро тўлов айланмасида кенг фойдаланиладиган валюталар билан операцияларни таъминлайди

Ҳозирги пайтда жаҳон валюта бозорлари сифатида Осиё (марказлари – Токио, Гонгконг, Сингапур, Мельбурн), Европа (марказлари – Лондон, Франкфурт-на-Майне, Цюрих) ва Америка (марказлари – Нью-Йорк, Чикаго, Лос Анжелес) бозорлари ажратиб кўрсатилади

Миллий валюта бозори

бир давлатнинг валюта бозори, яъни ушбу давлат ҳудудида амал қилади

мазкур давлат ҳудудида жойлашган банклар томонидан миждозларига хорижий валютада хизмат кўрсатиш бўйича амалга ошириладиган операциялар мажмуидан иборат бўлади

мамлакат ичкарасида пул оқимларининг ҳаракатини таъминлайди ва жаҳон молия бозорлари билан алоқаларга хизмат қилади

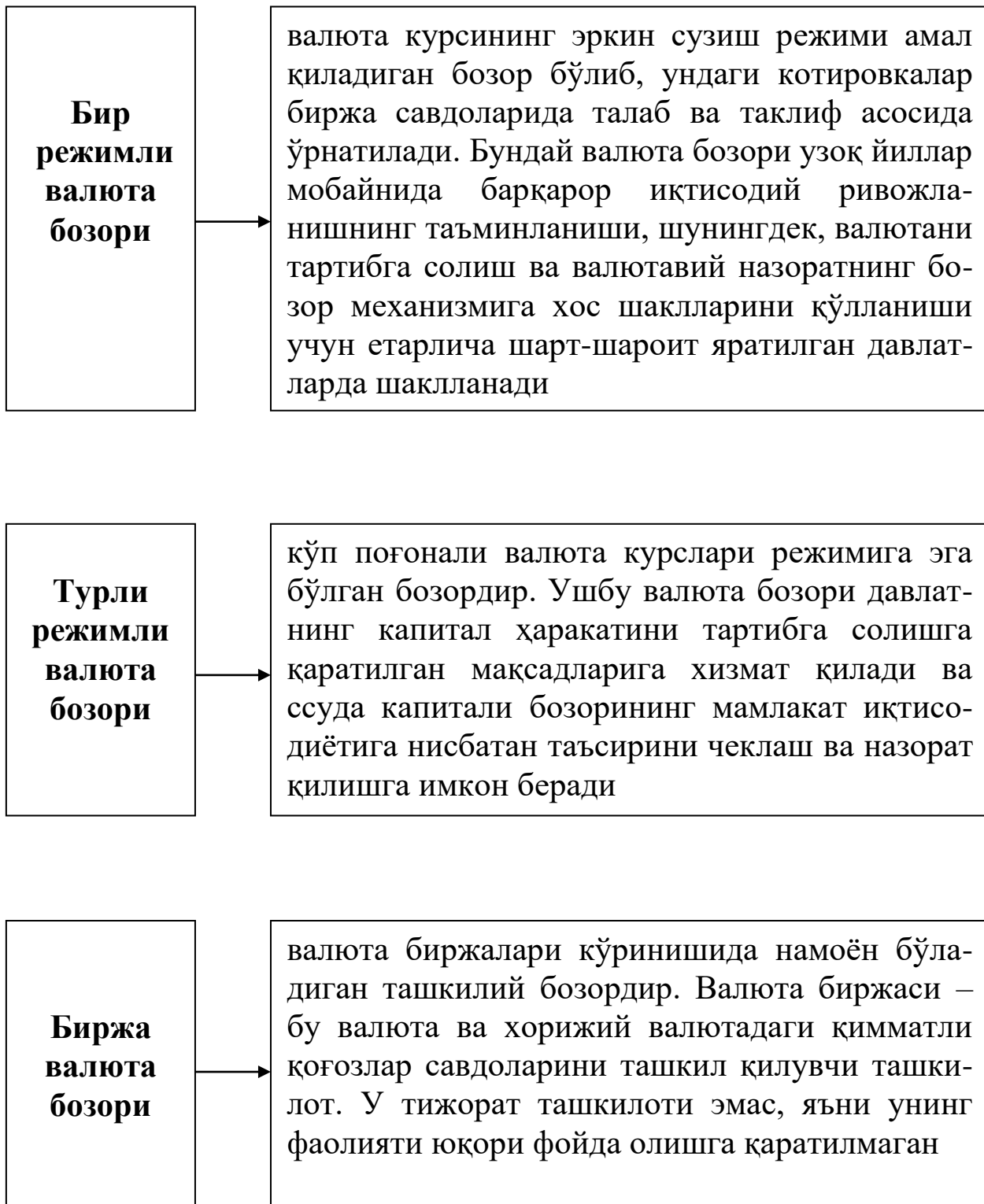
валютанинг конвертацияланиши умуман таъминланмаган шароитда самарали фаолият кўрсата олмайди. Конвертация қилинмаган пул бирлигидан фақатгина давлатлараро муносабатларда шартли ҳисоб-китоб воситаси сифатида фойдаланилиш мумкин. Бундай шароитда “қора” бозорда “хуфёна” курс, яъни хорижий валютанинг расмий конвертация бўлмаган шароитдаги бозор баҳоси шаклланиши мумкин

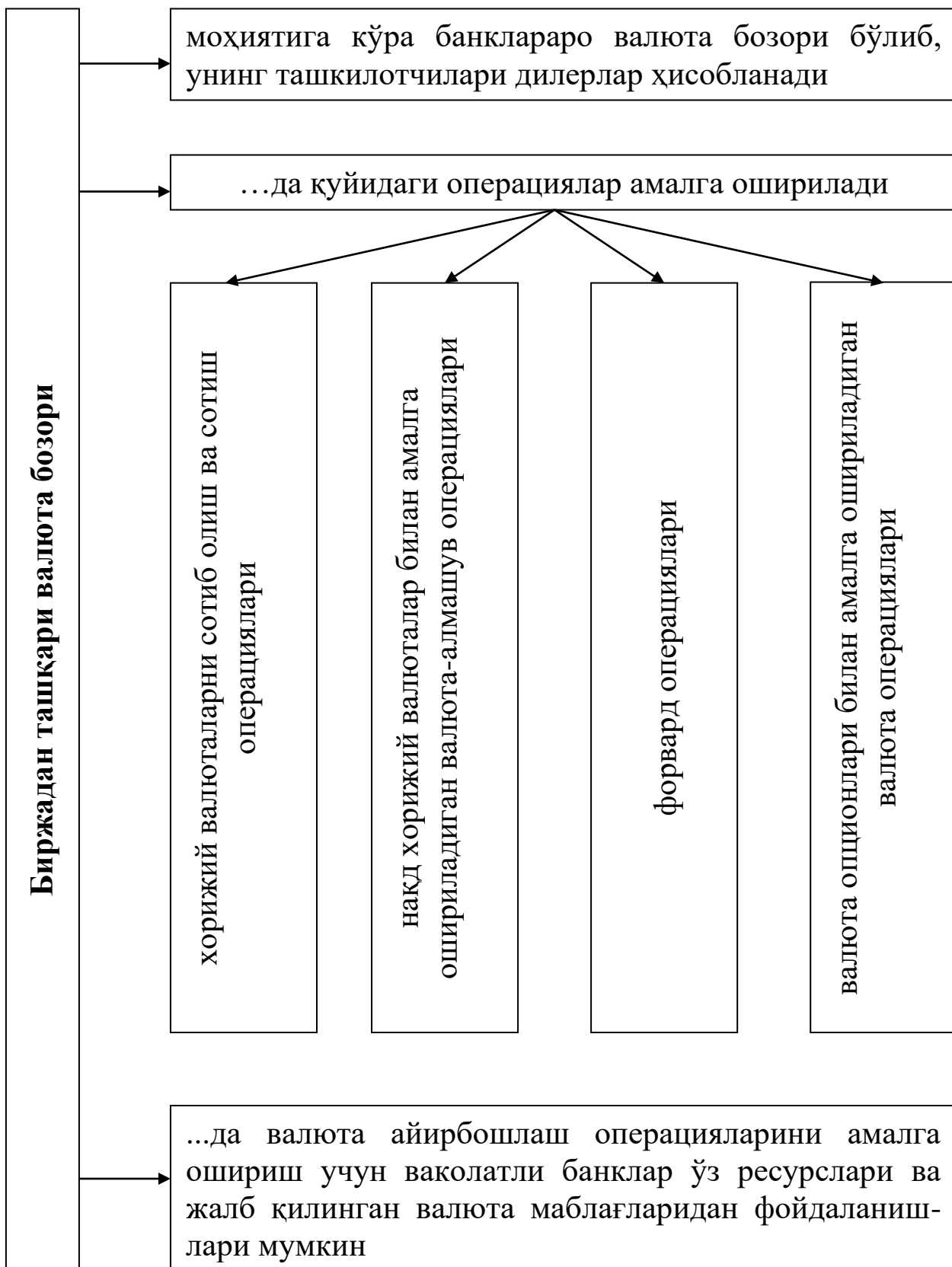
**Эркин
валюта бозори**

ҳеч қандай валютавий чекловлар мавжуд бўлмаган ҳолда амал қилади

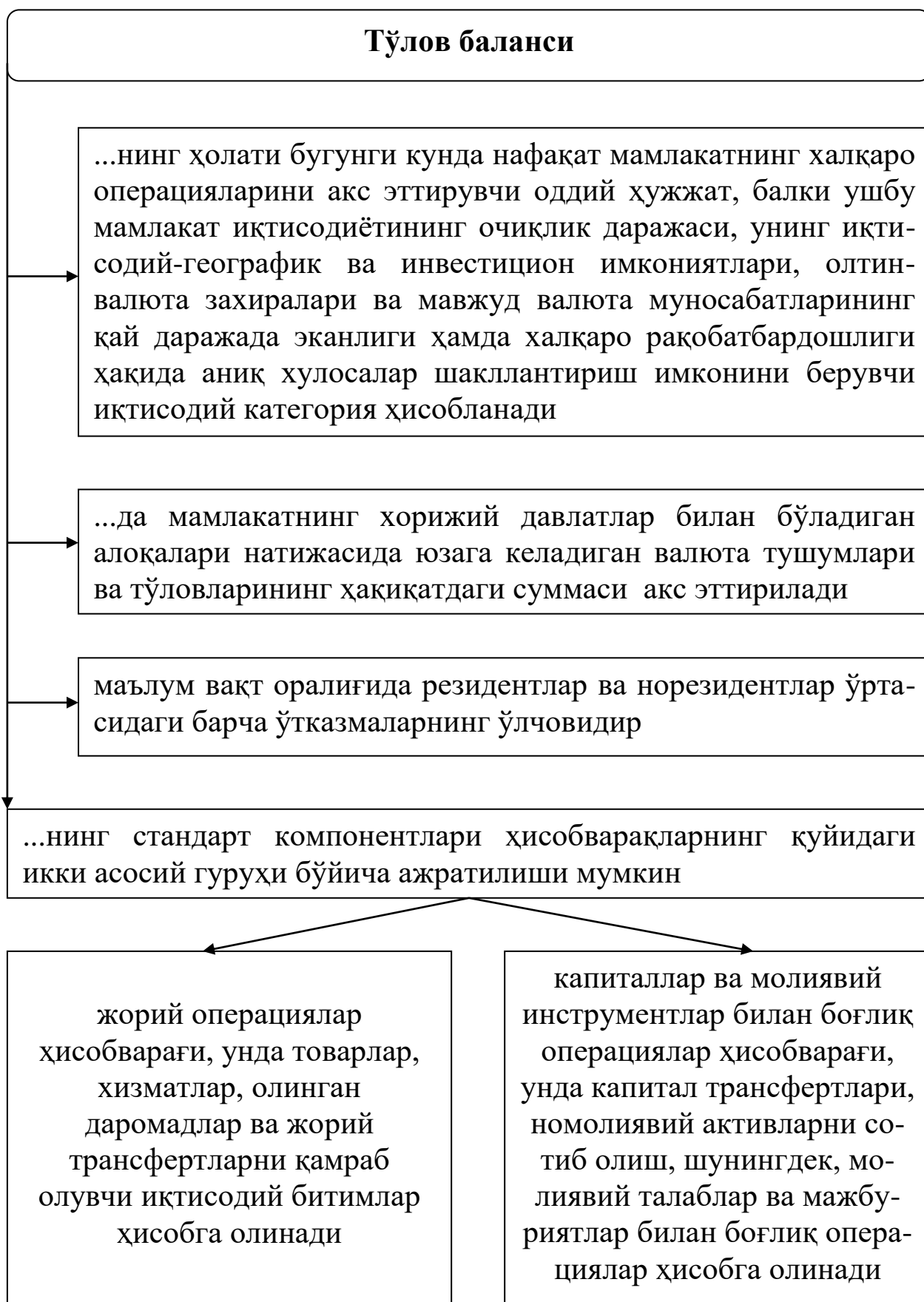
**Эркин бўлмаган
валюта бозори**

...да валютавий чекловлар мавжуд бўлади

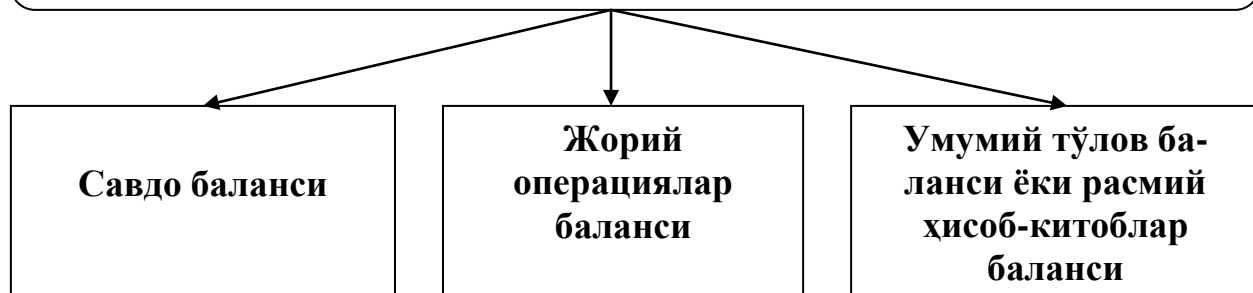

28.4. Тўлов баланси ва уни тартибга солиш йўллари

Тўлов баланси моддаларининг уч асосий аналитик гуруҳлари

Савдо баланси

товарлар экспорти ва импорти ўртасидаги фарқни ифода этади

...нинг ўзгариши турлича талқин қилиниши мумкин

Масалан, экспортнинг импортдан ошиши мамлакат товарларига жаҳон бозорларида талабнинг ошганлиги билан изоҳланади. Агар бутун дунё мазкур мамлакатнинг экспорт товарларини харид қилса, шунингдек, унинг резидентлари маҳаллий товарларни импорт товарларидан афзал билса, демак хулоса қилиш мумкинки, мамлакат иқтисодиётининг ҳолати яхши ҳисобланади. Аксинча, савдо балансининг дефицити мазкур мамлакат экспорт товарларининг етарли даражада рақобатбардош эмаслиги ва аҳоли турмуш тарзини ҳимоя қилиш учун зарурий чоралар кўриш лозимлигидан далолат бериши мумкин. Бундай таҳлил агар савдо балансидаги ўзгариш ҳақиқатда мазкур давлат товарларига бўлган талабнинг ортиши ёки камайиши ҳисобига юз берса мақсадга мувофиқ саналади. Бироқ савдо балансига бошқа омилларнинг таъсири ҳам сезиларли бўлиши мумкин. Жумладан, қулай инвестицион муҳит мамлакатга хорижий инвестициялар оқими-ни рағбатлантириш билан бирга хориждан сотиб олинган асосий воситалар миқдорининг ҳам ортишига сабаб бўлиши мумкин. Бу ҳолат ҳам савдо баланси дефицитини юзага келтиради, лекин мамлакат иқтисодиётига кескин салбий таъсир кўрсатмайди

Жорий операциялар баланси

кенгроқ ахборотни ўзида жамлаб, товар ва хизматлар ҳаракати билан боғлиқ активлар оқимини акс эттиради

бўйича ижобий сальдо бўлганда мамлакат бошқа мамлакатларга нисбатан нетто инвестор ҳисобланади

бўйича дефицит мамлакатнинг соф қарздор эканлигидан далолат беради

Тўлов балансини давлат томонидан тартибга солишнинг зарурлиги қуйидаги сабаблар билан изоҳланади

Тўлов балансига мувозанатсизлик хос бўлиб, бу ҳолат дефицит ёки ҳаддан ташқари актив қолдиқ кўринишида намоён бўлади. Бу номуносивблик валюта курси динамикасига, капитал оқимига, иқтисодиётнинг ҳолатига қаттиқ салбий таъсир кўрсатади

XX асрнинг 30-йилларида олтин-девиз стандарти жорий қилингандан сўнг, тўлов балансини мувозанатлаштиришнинг баҳо механизми иш бермай қўйди. Шу сабабли тўлов балансини давлат томонидан маълум тадбирлар орқали бошқарилиши мақсадга мувофиқ бўлиб қолди

Хўжалик алоқалари тобора глобаллашиб бораётган ҳозирги даврда, иқтисодиётни давлат томонидан тартибга солиш тизимида тўлов балансининг роли борган сари ортиб бормоқда. Тўлов балансини мувозанатлаштириш вазифаси — давлатнинг барқарор иқтисодий ўсишини таъминлаш, инфляцияни жиловлаб туриш ва ишсизликни камайтириш каби вазифалар билан бир қаторда эътироф этилмоқда

**Тўлов балансида дефицит мавжуд бўлган
давлатлар томонидан**

экспортни
рағбатлантиришга

импорт
қилинаётган
товарларни
камайтиришга

хорижий капитални
жалб қилишга

капитални олиб чиқиб
кетишни чегаралашга

қаратилган қуйидаги тадбирлар қўлланилади

Дефляцион сиёсат

Девальвация

Валюта
чекловлари

Молия ва
пул-кредит сиёсати

Дефляцион сиёсат

ички талабни камайтиришга йўналтирилган ҳолда, ўз ичига бюджет маблағларини аҳоли эҳтиёжларига камроқ сарфлаш, баҳолар ва иш ҳақларини музлатиш кабиларни камраб олади

...нинг асосий инструментларидан бири бўлиб, молиявий ва пул-кредит чоралари ҳисобланади

бюджет дефицитини камайтириш

Марказий банкнинг ҳисоб ставкаларини ўзгартириши (дисконт сиёсати)

кредит чекловлари

пул массасининг ўсиб боришига чегара қўйиш

...ни иқтисодий пасайиш, ишсизликнинг юқори кўрсаткичи ва тўла фойдаланилмаётган ишлаб чиқариш қувватлари шароитида қўллаш ишлаб чиқариш ва бандликнинг янада пасайишига олиб келади

Бу эса, аҳолининг турмуш даражасига сезиларли салбий таъсир кўрсатиб, вазиятни юмшатиш бўйича тезкор чора-тадбирлар қўлланилмаса, ижтимоий низоларни келтириб чиқариши мумкин

Девальвация

бу миллий валюта курсининг пасайтирилишидир

миллий экспортни рағбатлантириш ва импортни жиловлаш билан боғлиқ мақсадларда амалга

...нинг тўлов балансини тартибга солишдаги роли уни ўтказиш тартиблари ва уларга ҳамкорлик қилувчи мамлакатнинг умумиқтисодий ва молиявий сиёсатига боғлиқ бўлади

фақатгина рақобатбардош товарларнинг экспорт салоҳияти ва жаҳон бозоридаги қулай вазиятларнинг мавжудлиги шароитидагина товарлар экспортини рағбатлантириши мумкин

...нинг импортни чеклашга таъсири мамлакатнинг импортни чеклаш бўйича кескин чоралар қўллаш имкониятларининг пасайишидан келиб чиқади

импортни чеклаши билан мамлакат ичида товарлар ишлаб чиқариш харажатлари ортишига, нархларнинг кўтарилишига ва оқибатда, ташқи бозорларда рақобатбардошлик қобилятининг йўқолишига олиб келади. Шунинг учун, бу тадбир мамлакатга вақтинчалик устуворлик бериши мумкин, аммо у тўлов балансининг дефицитини келтириб чиқарувчи сабабларни тўлиқ бартараф этишга қодир эмас

кутилган натижани олиш учун етарли даражада бўлиши зарур. Акс ҳолда, у валюта спекуляциясини кучайтиради ва валюта курсини қайтадан кўриб чиқишга мажбур қилади

...ни амалга оширган мамлакат рақобатда ўзи кутган устуворликка эга бўла олмаслиги мумкин. Чунки сузиб юрувчи курс режимининг қўлланилиши тўлов балансини тўлиқ мувозанатлаштириш имконини бермайди

Валюта чекловлари

экспорт қилувчиларнинг хорижий валюталардаги тушумларидан фойдаланишни чеклаш, хорижий валютани импорт қилувчиларга сотишни лицензиялаш орқали амалга оширилади

валюта операцияларини махсус рухсатномага эга бўлган банкларда амалга оширилиши ҳамда тўлов балансидаги дефицитни камайтириш мақсадида капитал экспортини чегаралаш ва унинг оқиб келишини рағбатлантириш, товарлар импортини чегаралашга қаратилган тадбирлар йиғиндиси сифатида ҳам эътироф этилади

XX асрнинг 70-йиллари охири 80-йилларининг бошларида жорий операциялар бўйича юритилаётган сиёсатнинг эркинлашувига қарамасдан, конвертация қилинадиган валютага эга бўлган мамлакатларнинг деярли 90 фоизида капиталларнинг халқаро ҳаракатида турли хил чекловлар мавжуд бўлган. ЕИ нинг кўпчилик давлатлари ушбу чекловларни фақатгина ўтган асрнинг 90-йилларига келиб бекор қилди

Молия ва пул-кредит сиёсати

тўлов балансидаги дефицитни бартараф этиш мақсадида экспорт қилувчиларга бюджет субсидиялари берилади

протекционистик мақсадларда импорт божлари қўлланилади

мамлакатга пул оқимининг кириб келишини рағбатлантириш мақсадида қимматли қоғозлар эгаси бўлган хорижликлардан олинадиган солиқларни бекор қилиш каби чора-тадбирлардан кенг фойдаланилади

3.АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ УЧУН МАТЕРИАЛ

1. Валюта дилинги тушунчаси. Валюта захираларини диверсификациялаш вазифалари.

2. Тестлар:

1)Марказий банк учет ставкасини кўутарилишининг сабаби:

- a. муомалада пул массаси купайиши
- b. банк кредитларининг процент ставкасининг ошиши
- c. банк кредитларининг процент ставкаси пасайиши
- d. давлат ичкарасидаги пул массаси куўпайиши.

2)Монометаллизм бу:

- e. давлат микёсида олтин еки кумуш тангаларнинг бирининг харакат килиши тизими;
- f. давлат микёсида олий металлардан бирининг харакат килиш тизими;
- g. нотугри жавоб йук;
- h. тугри жавоб йук.

3)Импортёр учун кулай хисоб китоб тури:

- i. хужжатли аккредитив
- j. хужжатли инкассо
- k. чеклар, очикқ хисоб раками
- l. тулов топширикномаси

3.Масала:

Россиялик импортёр 1000000 USD ҳажмида савдо шартномасини тузган. Мазкур шартнома бўйича тўлов 60 кундан сўнг амалга оширилади. Импортёр валюта курслари ўзгариши risksдан ўзини ҳимоялаш мақсадида банк билан мазкур шартнома шартларини бажариш мақсадида форвард шартномасини тузмоқчи.

Бозордаги шароит:

Спот USD/RUR 31,00 ёки 31,15

USD бўйича

фоиз ставкалари 4,7 ёки 7,0

RUR бўйича

фоиз ставкалари 24,5 ёки 27,0

Маълумотлардан фойдаланиб 2 ойлик форвард курсини ҳисобланг.

2-топшириқ. Қуйидаги иқтисодий тушунчаларга таъриф беринг.

1. Хорижий сармоялар–бу ...
2. Марказий банк валюта резерви –бу ...
3. Иқтисодий интеграция–бу ...

4. Эссе. Халқаро молия. (интернетдан фойдаланиш мумкин, 10-15 гапдан иборат кичик иншо ёзинг)

5. Халқаро молия бўйича 15-16 та сўздан иборат кроссворд тузинг.

4.ГЛОССАРИЙ

28-мавзу: Халқаро молия

Молиянинг халқаро алоқаларга таъсир этувчи йўналиши (Направление влияния на ее отношения с международными финансами, Direction of the impact on its relations with the international finance) бу – хорижий сармоядорларни маблағларини жалб этиш.

Хорижий сармоялар (иностранные инвестиции, foreign investment) хорижий давлат – инвестор маблағларини ёки хорижий тижорат ташкилотларининг маблағларини жалб қилиш қуринишида бўлади.

Марказий банк валюта резерви (Резервной валюты центрального банка, The central bank's reserve currency) корхона ва ташкилотларда эркин алмаштириладиган валюта – валюта тушуми тушган вақтдаги Марказий банк томонини белгиланган курс бўйича сотишдан шаклланади.

Иқтисодий интеграция (экономическая интеграция, economic integration) - миллий хўжаликлар ўртасида чуқур, барқарор ўзаро алоқалар ва меҳнат тақсимоти, уларнинг турли босқич ва ҳар хил шаклдаги такрорий ишлаб чиқариш тузилмаларининг ўзаро алоқалари асосида мамлакатларнинг хўжалик- сиёсий жиҳатдан бирлашуви жараёни.

Эркин савдо худуди (Зона свободной торговли, Free trade zone) доирасида қатнашчи мамлакатлар ўзаро савдо тўсиқларини бекор қилади, лекин уларнинг ҳар иккаласи учинчи мамлакатга нисбатан савдо тўсиқларини бузмайди.

Божхона иттифокида (таможенный союз, customs Union) катнашчи мамлакатлар узаро савдода барча чеклашларни бартараф этибгина қолмай ташқи савдо тусиқларини ягона тузилишини таъсис этадилар, бу билан ички чегараларда божхона хизмати саклаш, заруратини соқиб қиладилар. Европа Иттифоки (ЕИ) божхона иттифокига мисолдир.

Умумий бозор (Общий объем рынка, The total market) доирасида катнашчилар савдодан ташқари ишлаб чиқариш омилларининг барчасини бемалол кучириш эркинлигига ҳам эга бўладилар. Бунга яна уша Европа иқтисодий иттифоки еки Европа умумий бозори, мисол була олади, униг хозирги расмий номи-Европа иттифокидир.

Тула иқтисодий иттифокда (Полный экономический союз, Full Economic Union) катнашчи мамлакатлар уз иқтисодий сиёсатларини, шу жумладан пул, солиқ, ва ижтимоий сиёсатини, шунингдек савдога ва ишчи кучи ва сармоя оқимига таалукли сиёсатни бирхиллаштиради.

Европа ҳамжамияти комиссияси (Комиссия Европейского Союза,, Commission of the European Union,) - унинг 17 аъзосини миллий ҳукуматлар тайинлайди, лекин улар уз фаолиятларида бу ҳукуматларидан тамомила мустақилдир.

Вазирлар кенгаши (Совет министров, The Council of Ministers) – бу қарорлар қабул қилиш органидир. Унинг доирасида миллий ҳукуматларнинг аъзолари музоқоралар утказдилар, ҳамжамият қонунчилик ҳужжатларини

муҳокама киладилар ва уларни овозга куйиш йули билан қабул киладилар ёки рад этадилар.

Европа парламенти (Европарламент, European Parliament) – Европа халқларининг демократик жарчиси. Унда умумий овоз бериш йули билан сайланадиган 518 депутат бор. Асосий вазифаси—Комиссия фаолиятини назорат қилиш, ҳамжамият бюджети ва қонунларини маъқуллаш ва уларга узгартиришлар киритишдир.

Европа кенгаши (Совет Европы, Council of Europe):1974 йилда тузилган бўлиб, унинг доирасида бундай кенгашларни мунтазам утқазиб турилиши кераклиги ҳақида қарор қабул қилдилар. Европа кенгаши олий босқич аҳамиятиникиасб этиб, муракаб ҳолатларда ҳамжамиятнинг бошқа муассасалари билан келишишга эришишнинг иложи бўлмаган ҳолларда ЕИК ва Вазирлар кенгаши унга мурожаат этишлари мумкин.

ХВФнинг бош мақсади (Основная задача МВФ, The main objective of the IMF)– халқаро валюта тизими устидан назоратни амалга ошириш ва барча аъзо мамлакатларга (ҳам ривожланган бой, ҳам ривожланаётган қамбағал) қисқа муддатли молиявий муаммоларни ҳал этишда ёрдам кўрсатиш. Ўзбекистон 1992 йилда ХВФга аъзо бўлган.

Жаҳон банкининг бош мақсади (Основная цель Всемирного банка, The main objective of the World Bank) – узоқ муддатли иқтисодий ўсишга ёрдам кўрсатиш, бунинг натижаси ўлароқ, ривожланаётган мамлакатларда қашшоқликни тугатиш. ЖБни қарзлари фақат ривожланаётган мамлакатларга уларнинг узоқ муддатли ривожланиши ҳал этиш учун берилади. Ўзбекистон Жаҳон банкига 1992 йилда аъзо бўлган. ЖБда 3 та шўъба бор, булар ХТТБдан анча кейин ташкил этилган.

ЕТТБнинг мақсади (цель ЕБРР, The aim of the EBRD) – демократия ва бозор иқтисоди тамойилларига содиқ Марказий ва Шарқий Европа мамлакатларида бозорни, хусусий тадбиркорлик фаолиятини йўналтирилган очиқ иқтисодга ўтишни қўллаб-қувватлаш.

Осиё Тараққиёт Банки (Азиатский банк развития, The Asian Development Bank) –1965 йилда тузилган бўлиб, унинг мақсади-Осиёнинг ривожланаётган мамлакатлари иқтисоди ва ташқи савдосини мустаҳкамлаш, континентал ҳамкорликни мустаҳкамлаш, техника ёрдами кўрсатишдан иборат.

Жаҳон банки ташкилотлари (Всемирный банк, The World Bank) - Халқаро реконструкция ва ривожланиш банки (ХРРБ) ва Халқаро ривожланиш уюшмаси (ХРУ) билан ҳамкорлик катта аҳамиятга эга. Уларни битта марказий масала: ривожланаётган мамлакатларда меҳнат унумдорлигини ошириш ва халқаро турмуш шароитини яхшилаш йули билан уларда ижтимоий-иқтисодий тараққиётга ёрдам бериш вазифасини бирлаштирди.

5. АДАБИЁТЛАР РЎЙҲАТИ

1. Ваҳобов А., Маликов Т. Молия: дарслик. – Т.: Ношир, 2011. – 712 б.
2. Финансы: учебник для бакалавров / Под ред. М. В. Романовского, О. В. Врублевской. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательство Юрайт, 2012. – 590 с.
3. Маликов Т., Тилабов Н. Молия: тест (савол-жавоблар). –Т.: Академнаср, 2013. – 448 б.
4. Ваҳобов А., Қосимова Г.А. Давлат молиясини бошқариш. – Т.: Иқтисод-молия, 2008 й.
5. Ваҳобов А, Маликов Т. “Молия: умумназарий масалалар” ўқув қўлланма Тошкент, “IQTISOD-MOLIYA”, 2008 й., 316 б.
6. Ваҳобов Д., Ражабов Ш. “Молия” ўқув қўлланма Тошкент, “IQTISOD-MOLIYA”, 2009 й., 200 б.
7. Маликов Т.С. Хўжалик юритувчи субъектлар молияси, ўқув қўлланма, Т.:2010 й..
8. Маликов Т.С., Ваҳобов Д. Молия: чизмаларда. Ўқув қўлланма, Т.: “Иқтисод-молия”, 2010й .
9. Маликов Т., Жалилов П. Бюджет-солиқ сиёсати, ўқув қўлланма, Т.: 2011 й.
10. Маликов Т., Хайдаров Н., “Давлат бюджети” ўқув қўлланма, Тошкент: “IQTISOD-MOLIYA”, 2007 й., 84 б.
11. Маликов Т., Хайдаров Н., “Бюджет даромадлари ва харажатлари” ўқув қўлланма, Тошкент: “IQTISOD-MOLIYA”, 2007 й., 245 б.
12. Маликов Т., Хайдаров Н., “Бюджет: тизими, тузилмаси, жараёни” ўқув қўлланма, Тошкент “IQTISOD-MOLIYA”, 2008 й., 84 б.
13. Маликов Т. Хайдаров Н. “Молия: умумдавлат молияси” ўқув қўлланма Тошкент, “IQTISOD-MOLIYA”, 2009 й., 556 б.

6. ТАҚДИМОТ МАТЕРИАЛЛАРИ